

A GERENDAY-FÉLE SÍRKŐGYÁR TÖRTÉNETE (1847-1952)

Ez a tanulmány a több mint száz éven át fennállt Gerenday-féle sírkőkészítő és kereskedő cég történetét dolgozza fel. A cég a magyar sírkőszakmában mindvégig vezető helyen állt s a név, márkajelzésként szerepelhetett ebben az időszakban. Az első részben gazdaságtörténeti szempontok alapján követjük nyomon a cég történetét, a második részben bemutatjuk, hogy milyen művészeti tendenciák jellemezték sírkőinátát.

A GYÁRALAPÍTÁS TÖRTÉNETE 1864-IG

Az alapító, Gerenday Antal, 1818-ban született Dömsödön. 1832 és 1836 között kereskedőtanonc volt Pesten, majd 11 éven keresztül, 1847-ig „mint kitanult kereskedő, a legmegbecsültebb kereskedőházaknál állt szolgálatban”.¹ E 11 év alatt Michael Kraftnál, Sonleitnernél, majd Karl Jacobsohn ácsmesternél volt alkalmazásban, akitől 1847-ben annak teljes sírkőkészletét, valamint a sírkőkereskedelemhez való jogot megvásárolta, s így önálló kereskedővé vált. 1851-től a kereskedők szokásos adóját is megfizette a városi hatóságnak.²

Az előrelendülő városiasodási folyamattal párhuzamosan Magyarországon ekkor kezd kialakulni a polgárság körében tömegesen az az igény, hogy maradandó kősíremléket állíttassanak. Korábban a jelentősebb főúri-nemesi síremlékeket külföldi szobrászok készítették, s a mennyiségileg még nem jelentős, s leginkább Nyugat-Magyarországon jelentkező polgári sírkőszükségletet a helyi céhek kőfaragómesterei ki tudták elégíteni.

1848-ban nyitják meg Pesten az első nagyobb köztemetőt a Kerepesi út mellett. Addig mind Pesten, mind Budán az egyes kisebb településrészek lakosai különálló kisebb temetőkbe temetkeztek. Ilyenek voltak például az 1930-as években megszüntetett vízi- városi és krisztinavárosi temetők.³

Ebben az időszakban kezd kialakulni a temetkezés és ravatalozás egyházaktól független jogi és egészségügyi szabályozása is. Megszüntetik a templomokba, illetve templomok köré temetkezés ősi szokását, és Pesten már ekkor, vidéken pedig fokozatosan igyekeznek elérni, hogy a halottakat ne lakóházakban ravatalozzák fel, hanem a temetőben külön e célra létrehozott épületekben.

A növekvő sírkőigény kielégítésére egy önálló szakmai kör először a kereskedelemben, majd az iparban specializálódik. Az 1850-es évek elején még csak szórványosan találunk

olyan kereskedőket, akik sírkövek eladásával is foglalkoznak. Ekkor még az az általános, hogy a megrendelő közvetlenül a kőfaragóhoz fordul. Ennek megfelelően kialakulatlan még szakmailag is a sírkőkereskedelem hovatartozása. Gerenday egy 1856-ban kelt levelében felsorolja azokat, akik az országban márványból készült sírkövek eladásával foglalkoznak. Pesten Georg Krauss, az Árpád utcában, Emmanuel Figdor, akinek szakmája aranyműves, J. Schuller kőfaragólegény (Steinmetzgeselle, azaz nem bekebelezett kőfaragómester a céhnél, de feltehetőleg önálló műhelyt fenntartó, „saját kezére dolgozó” kőfaragó), Joachim Sternberg vésnök, valamint a Dunaiszky-testvérek. A pestiek között említi Josef Solari és Josef Kelndorfer piszkei, illetve weindorfi földbirtokosokat is. Budán a „jól ismert” Komorner már 20 éve folytat sírkőkereskedelmet, rajta kívül egy zsidó részvénytársaság működik még. Még változatosabb azonban azoknak a felsorolása, akik vidéken űzik a sírkőkereskedelmet: Baján Josef Ott kötélverőmester, Temesvárott J. Eiteles bútorkereskedő, Apatinban N. Beile hajóács.⁴ Végül, maga Gerenday is egy ácsmestertől vásárolja meg annak sírkőkészletét, amivel cégét megalapozza.

Tisztázatlan a sírkőkereskedelem helyzete a fennálló ipari, illetve kereskedelmi szabályozás szempontjából is. Az 1851-től érvényes Ideiglenes Iparrendtartás az építő- és építőanyagipart a korlátozott iparágak közé sorolja, s ezekben az iparágakban mind az 1850-től működő Kereskedelmi és Iparkamara, mind pedig a helyi hatóságok erőteljesebben érvényesítenek olyan jellegű megkötéseket, amelyek a korábbi céhes iparszabályozás sajátosságai voltak.

A felbomlóban levő céhrendszer merev kereskedelmi és termelési korlátai ebben az időben már tarthatatlanokká váltak. A céhes kézműipar elsősorban mennyiségileg vált képtelenné az igények kielégítésére. Nem tudott azonban konkurrálni a főképp külföldről származó gyári termékek alacsonyabb áraival sem, s a termelési technika színvonalának elmaradottsága és az általános tőkeszegénység következtében nem tudott elindulni a nagyipari fejlődés útján sem.⁵ Mindez a 40-es évek végén egyre sürgetőbben veti fel az iparszabadság szükségességét, erre azonban, éppen a kézművesrétegek gyengesége miatt, nem kerülhetett sor. Mind a kézművesek körében, mind a társadalom egyéb rétegeiben erős félelem élt attól, hogy a nagyipari termelés korlátlan uralma következtében az egész iparosréteg proletarizálódni fog.

Az 1850-es évek iparszabályozását éppen ezért kettősség jellemzi. Fenntartja a céhes intézményrendszert, de megszünteti a céhek iparkorlátozó lehetőségeit. A céhes intézményrendszer fennmaradása továbbra is érvényesíti a privilégiumok jogalapján álló gondolkodásmódot, s a helyi hatóságok, melyekhez a céheknek ebben az időben már fordulniuk kell panaszaiikkal, sokszor a céhek védelmében lépnek fel a bepanaszolt kereskedőkkel, iparosokkal szemben. Ugyanakkor az iparszabályozás több olyan lehetőséget teremt, amely mindezekről a korlátozásokról mentes, szabad utat biztosít a nagyobb ipari vállalkozás, a gyáripár számára. Ezek egyike volt a gyárszabadság megszerzése. A gyáralapítás azonban nem jelenti ekkor még technológiai értelemben az ipari alapok, a gépesítés megteremtését, a gyár fogalma mögött inkább egy iparpolitikai, iparirányítási eszköz húzódik meg.

Az 1850-es években 8000 pFt⁶ alaptőke igazolásával gyárendélyt lehetett szerezni. A gyárendély (Landesfugte Fabrikprivilegium) tulajdonosa a Monarchia területén bárhol lerakatot nyithatott, termelésének, és értékesítésének nagyságát nem korlátozták a helyi céhek szabályai, s az adókedvezmények mellett egyik legnagyobb előnye az volt,

hogy sem az anyagvásárlást, sem az értékesített áruk fajtáját, sem pedig az alkalmazott legények, mesterek szakmáját illetően nem kötötték a céhek korábbi, merev határai. A kereskedelmi tőke behatolását könnyítette az a tény, hogy a gyáralapításhoz nem volt szükséges szakirányú képzettség, csak az üzleti könyvek rendszeres vezetését írták elő.

A gyárengedélyesek és a céhes iparosok érdekeinek ütközése, a feudális keretek között kialakuló nagyipar ellentmondásos tendenciái magyarázzák, hogy a helyi hatóságok következetlenül foglalnak állást a felmerülő vitákban. 1855-ben Gerenday Antal, Feszl József és a Dunaiszky-fivérek ellen pert indít a pesti vasárosok grémiuma, mert a kőáruval együtt a síremlékek részeként öntött vasból készült díszítményeket és kereszteteket is értékesítenek. A vaskereskedők testületének panaszát a városi tanács jogosnak véli, s a három sírkőkereskedőt eltűntja a vasáruk forgalmazásától.⁷

Gerenday a budai Császári-Királyi Helytartósághoz fellebbez a határozat ellen: „... mert én a vasárosok szabadalmát nem sértettem, mivel én nem vasat árulok, hanem síremléket, a vasáros testületnek pedig síremlékek árulására szabadalmuk nincsen, a vasáros a vaskeresztet nyers állapotban, font vagy mázsaszámra árulja, én pedig aranyozva, ornamentírozva, talpazattal, mint egyik vagy másik monumentumnak kiegészítő részét adom el, és ha lehet a kárpitosnak a divanhoz és székekhez kívántató asztalos műveket árulni, meg nem foghatom, hogy én ki síremlékekkel kereskedem, mért ne árulhatnám a vaskeresztet.”⁸

Egy hónap múlva Gerenday gyárengedélyért folyamodik a budai Helytartósághoz.⁹ Kérvényére 1855 novemberében elutasító választ kap. Az indoklás szerint a sírkőkészítés az építőiparok körébe tartozik, s ezen a területen csak a szakképzettség igazolása esetén lehet gyárengedélyt szerezni. Gerenday, aki 1847-től önálló sírkőkereskedő, ezek szerint eddig is engedély nélkül állított elő sírköveket. Amennyiben a sírkövek gyártását tovább kívánja folytatni, a céhek három hónapon belül remekfeladatot kell kitűznie számára. Sírkőkereskedelemmel a pesti céhek érdekkörének megsértése nélkül továbbra is foglalkozhat.¹⁰

Gerenday nem nyugszik bele ebbe a döntésbe, s újabb folyamodványára, melyben hangsúlyozta, hogy sírköveinek anyaga nem kő, hanem márvány, s ezért nem tartozik, s eddig sem tartozott a kőfaragócéh érdekkörébe, hanem szabad iparként tartották számon, kedvező választ kap.¹¹ Ezt a döntést 1856 januárjában ugyanaz a hatóság hozza, amely néhány hónappal korábban elutasította a kérelmet.

A gyárszabadalom megszerzéséhez szükséges volt annak bizonyítása, hogy a kérelmező rendelkezik az előírt alaptőkével, s üzleti forgalma, raktári készlete is megfelelő. Ezért a Kereskedelmi és Iparkamara minden esetben bizottságot küldött ki ennek megvizsgálására, s a bizottság részletes jelentést készített a kérelmező vállalatáról. A jelentés szerint Gerenday árukészletének értéke 46543 o. é. Ft-ot tesz ki, évi forgalmának becsült nagysága 67742 o. é. Ft. Főműhelye a terézvárosi Király utcában, raktára a Wurm utcai Rupp-házban található. A bizottság mindkét helyen fehér, vörös és carrarai márványból készült különböző fajtájú szépen díszített és fényezett sírkövekből nagy választékú és bőséges készletet talált. A hivatalos üzleti könyv szerint 1851 januárja és 1855 júniusa között az elkészült síremlékek és egyéb kőművek száma 6513 volt. Ez évente 1200–1600 darab előállítását jelenti. Pesten ebben az időben 32 alkalmazott dolgozott a Gerenday cégnél, de ekkor már Gerenday több bányát (kőfejtést) bérelt Piszke és Lábatlan

környékén, s az ott dolgozó munkásokkal együtt az alkalmazottak száma megközelíti a 200 főt. Fellebbezésében Gerenday arra is hivatkozik, hogy ezek a munkások kenyér nélkül maradnának, ha neki nem engedélyezik a termelés folytatását.¹²

1860-ban Gerenday úgy hirdet a Pester Lloyd évkönyvben, mint az Első Császári és Királyi Szabadalmazott Márványműgyár (Erste kaiserlich-königliche landespriv. Fabrik für Marmor-erzeugnisse) tulajdonosa. Raktárában gránit, márvány, mészke és öntöttvas síremlékekből minden fajta megtalálható. Készít különböző típusú és stílusú keresztelő-medencéket, kálváriákhoz stációképeket, kandallókat, valamint fodrászüzletek és kávéházak berendezési tárgyait. Pesten 3 telephelye van, az egyik a Wurm utcában, a másik a lipótvárosi Árpád utcában, a harmadik a Kerepesi úton. Ezeken kívül ebben az időben Debrecenben és Bécsben is volt lerakata.¹³

1856-ban kér engedélyt a városi tanácstól Árpád utcai házának felépítésére. Az építkezést Hild Károly vezeti. A nyitott udvart körülfogó három szárnyban kőfaragóműhely és raktárak helyezkednek el. Ezt a házat 1863-ban 51 426 o. é. Ft-ra értékeli,¹⁴ amikor Gerenday Antal 15 000 o. é. Ft, 30 éves lejáratú kölcsönt vesz fel a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól.

Mint már az 1855-ös Iparkamarai jelentés is utal rá, a Piszke környéki köfejtések közül Gerenday már ekkor bérelt néhányat az esztergomi káptalantól, illetve Esztergom vármegyétől. Piszkén ő volt az italmérési jog regalebérlője¹⁵ is ebben az időben, s ez azért érdekes számunkra, mert a gyér forgalmú vendégfogadót átalakította kőfaragóműhellyé,¹⁶ itt dolgozzák fel a bányák vörösmárvány kőanyagát. „A növekvő üzleti forgalom következtében nemcsak a cég piszkei telepe volt ellátva rendeléssel, hanem más piszkei és környékbeli műhelyek is.”¹⁷

1863-ban a Dunagőzhajózási Vállalat új kikötőt nyit Piszkén. A Vállalat főmegbízott ügynöke Piszkén Gerenday Antal lesz. A kőfaragóműhelyben elkészült árut ezután hajón szállítják Pestre.

1865 és 1868 között Gerenday Antal szántóföldeket vásárol Kőbányán, a Maglódi út, Kozma utca és a Sírkert utca között, valamint a Mosonyi úton. Ezek a területek közel estek a későbbi nagy köztemetőhöz; nagy előrelátással a nyolcvanas évektől itt működő telepek számára vásárolta őket.

Az 1860-as évek elején Piszkén is egymás után vásárolja az ingatlanokat. A kőfaragóüzemmé átalakított vendégfogadó helyett 1864-ben újat építtet, s ezt bérbeadja. Az üzem és a bánya munkásai helybeliek, s a helyi kisbirtokosság is hivatalos vállalat Gerenday-üzemben. A piszkei jegyző például a Gerenday-érdekeltséghez tartozó kikötő állomásvezetője lesz. A környékbeli kisnemesség összefogására Gerenday Antal megalapítja a piszke-karvai Olvasókört, mely nem más, mint az úrikaszinók helyi változata. Elvállalja, s a család legidősebb férfitagjai számára továbbörökíti a szomszédos falu, Lábatlan református templomának világi gondnoki tisztét.

Gerenday Antal tevékenysége jól szemlélteti a magyarországi iparfejlődésnek azt az útját, amelyben a kereskedelmi tőke gyors növekedése a nyersanyagra települt kisműhelyek megszervezéséhez, és az ipari üzem csíráját magában hordó nagyobb műhely telepítéséhez vezet.¹⁸ Ugyanakkor Gerenday Antal természetes módon vállalja el Piszkén azokat a társadalmi reprezentációs és szervezési feladatokat is, amelyek tradicionálisan a feudális birtokost illették meg.

A CSALÁDRÓL¹⁹

A család történetének, törekvéseinek, szellemi arculatának, valamint a magyar társadalom feudális elemekkel sűrűn átszőtt polgárisodó világának ismeretében nem meglepő számunkra, hogy Gerenday Antal, a tőkés, néhány év alatt oly könnyen talál bele a földesúr hagyományos szerepkörébe.

A család ahhoz az elszegényedett kisnemesi réteghez tartozott, melynek tagjai nagyon korán léptek értelmiségi pályákra. Már 1820-ban „theológus kandidátusról” esik említés, néhány évvel később a pápai teológia egyik tanáráról, nagykunsági megyei orvosról, félegyházi főkapitányról, szekszárdi főszolgabíróról, kunhegyesi lelkészről, gyógyszerészről, városi tisztiorvosról stb. A család nőtagjai lelkésznék, tanítónék lettek.

A reformkorban ez a kisnemesi származású értelmiség volt a legfontosabb képviselője mind a szellemi megújulásnak, mind a nemzeti mozgalmaknak. A Gerenday család sem érintetlen ezektől a mozgalmaktól. Gerenday Antal apja, Gerenday József a Nemzeti Színház pénztárnoka volt Pesten, s 1838-ban az árvíz idején sikerült megmentenie a színház pénzvagyonát, s ezért később elismerésben is részesült. Ifjabb Gerenday József, Antal bátyja pedig egyetemi tanár lett, botanikus, ő volt a pesti Fűvészkert alapítója. Egy magánállatkeret is fenntartott, melyet a közönség csekély beléptidij ellenében a Fűvészkertben látogathatott.²⁰

A család feltehetően nemesi származású volt, de ezt hiteles iratokkal igazolni nem tudta. Nemesi tudatát mindvégig megőrizte, életmódjában, politikai meggyőződésében, szemléletében a földjét veszített, hivatalnokká—értelmiségivé váló kisnemesi réteghez igazodott. A család majd 100 éven át lankadatlanul törekedett a társadalmi státusban és szokásjogilag (házasságok) elismert nemesség *de jure* megerősítésére.

Még id. Gerenday József idejéből, 1844-ből származik az első olyan irat, mely arra utal, hogy a család törekedett az elveszett nemeslevél felkutatására, vagy ami ugyanazt jelenti, a nemesség királyi kegyelmi jog alapján való megerősítésére. Az ehhez szükséges dokumentumok gyűjtése több mint 20 éven át foglalkoztatta Gerenday Bélát, Antal fiát az 1880-as, 90-es években. Lelkészekkel, levéltárakkal és a familia vidéki ágaival folytatott levelezésének nagy része, valamint az általa összeállított családfák fennmaradtak a Fővárosi Levéltárban őrzött hagyatékban.²¹ 1933-ból való az az utolsó dokumentum, amely mutatja, hogy még mindig nem adták fel az elveszett nemeslevél megtalálásának reményét.

Láttuk, hogy Gerenday Antal jó érzékű kereskedő volt, aki kitapintva egy kialakulóban levő tömegigény konjunkturális lehetőségét – mint 1864-ben Albumának bevezetőjében írja²² – „pótolni akarta azt a hiányt ami e cikkben (sírkő) érezhető volt”. A sírkőipar jelentős kulturális, művészeti, illetve ideológiai értékek és tradíciók hordozójaként mindenkor lehetőséget adott arra, hogy a család politikai-ideológiai állásfoglalását közvetlenül kifejezze, másrészt pedig, hogy mindenkor tükrözze az átalakuló városi-polgári társadalom vezető rétegeinek igényeit. A cég egészen az első világháború végéig nagy súlyt fektetett a propagandára, s egy ideológiai-politikai tartalmaktól erősen színezett képet igyekezett kialakítani magáról. Ennek középpontjában mindvégig a nemzeti lét, a nemzeti öntudat áll, ez teremti meg folyamatosságát.

A családnak azok a tagjai, akik a cég élére álltak, mindig öntudatosan vállalták is az ennek megfelelő szerepkört. A cég minden propagandaanyagában szerepel, hogy Geren-

day Antal 1848-ban honvédek állt, s részt vett a harcokban. A hazai sírkőgyártás megteremtése nemzeti jelentőségű tett, egy olyan iparág megszületését segíti elő, amelynek termékei a nemzet nagyjainak emlékét is hivatottak megörökíteni. A korabeli sajtó kommentátora szerint: „Valóban épen oly emberi, mint hazafiúi kötelesség a szellem szövéténekével nemtők gyanánt előttünk járt honfitársaink nyughelyét örök időkre szólólag megjelölni s feldiszíteni, másrészt e kövek egyszersmind polgárisodásunk és korunk magasabb érületének megannyi jelei, mellyek a nagy halottak emlékéen kívül mirőlünk is hozandnak hireket a késő utókornak.”²³ Valóban, Gerendayék készítik a 19. század második felében a vezető nemzeti törekvésű művészértelmiség jelentős részének sírkövét,²⁴ s az 50-es évek végén induló köztéri szobrászatban is kezdettől fogva feladatokat vállalnak.²⁵

A cég később is hű marad ehhez a politikai tradícióhoz, s mondhatjuk, hogy a Függetlenségi Párt hivatalos emlékműszállítója válik, vagyis kiszolgálja mindazokat az igényeket, amelyek a párt propagandakampányai során felmerülnek. Ennek eredménye a Gerenday-cég honvédemlékeinek, Kossuth-szobrainak sorozata. Ők készítik a volt 48-as honvédek síremlékeit is, akik az 1870–80-as években – halálukkor – már jelentős közéleti személyiségek. Ezeket az emlékműveket és síremlékeket a cég – tekintettel a nemes nemzeti célokra – mindig árengedménnyel készíti. 1909-ben Gerenday Béla felajánlja, hogy a nevesebb személyiségek, színészek, írók, akadémiai tagok sírköveit a kiűritésre zánt parcellákból, saját költségén és kijavítatva áthelyezteti a nemzeti pantheon kijelölt területére. Ez nemes gesztus, de jó propagandafogás is, hiszen a sajtó révén közismertté válik, s akkor értjük meg igazán jelentőségét, ha tudjuk, hogy ezeknek a sírköveknek a nagy része az 1850-es, 60-as években Gerendayéknál készült.

A család tagjai a századforduló után is a felső-középréteghez tartoznak, viszonylag magas értelmiségi, vagy vezető posztokra kerülnek. Jelentős szerepük van a sportéletben, az előkelőbb klubok elnökei, alelnökei. Gerenday Béla, Antal fia, aki a gyárat 1887-ben, apja halála után átveszi, 23 éven át tagja a Fővárosi Törvényhatósági Bizottságának, a Pesti Kereskedelmi és Iparkamarának, az Ipartestület Kőfaragó Szakosztályának elnöke, megalakulásától fogva vezeti a Sírkőkészítők és Sírkőkereskedők Szövetségét, 1918-ban, a cég fennállásának 70. évfordulója alkalmából m. kir. udvari tanácsossá nevezik ki.

1864–1875. KÍSÉRLET AZ ÉPÍTŐANYAGIPARI KONJUNKTÚRA KIHASZNÁLÁSÁRA ÉS A NAGYTÖKÉSSÉ VÁLÁSRA

Az 1850-es évek végére tehát a Gerenday sírkőgyár megszilárdul és túl van már első nagy szakmai sikerein is. 1859-ben a Lendvay-síremlék felállításakor a Vasárnapi Újság terjedelmes cikket közöl Gerenday Antalról és gyáráról,²⁶ ekkortájt jelenik meg neve mellett a sajtóban az epitheton ornans: „művészi törekvésű és hazafias érületű szobrászunk”.²⁷ Vörösmarty Mihály síremlékének mintájával a cég részt vesz a londoni Világkiállításon,²⁸ majd 1867-ben a párizsin is,²⁹ „ahova egy rendkívüli méretű vörösmárvány tömböt küldtünk”.³⁰

1864-ben Gerenday Antal litografált sírkőalbumot ad ki.³¹ A piszkei műhely, a kőbányák élete, megrakott ökrösszekerek, serénykedő munkásemberek, s a dunai kikötő a füstölő gőzhajóval jól látszik az Album címlapján (48. kép), melyet Haske Ferenc, a

korabeli lapok kedvelt rajzolója, könyvadatulajdonos készített. A rajz az életképek bőbeszédűségével, részletezőkedvével mutatja a „gyárat”, ahol azonban a kötömbök sokaságán kívül semmi nem utal a gépi ipar jelenlétére, éppen ellenkezőleg, a hagyományos emberi és állati erő alkalmazását, az „iparkodást” tárja elénk. Ez az Album fontos dokumentum a cég és a kor sírköztílusának megítéléséhez, itt azonban más minőségben szeretném felhívni rá a figyelmet.

A cég az 1860-as évek elején országos ügynökhálózatot szervezett. Ennek működését segítette az Album, mely a modern áruházi árjegyzékek funkcióját töltötte be. Az Albumhoz mellékelte árakat tartalmazó kis füzet német nyelvű volt. Ez az ügynökhálózat csak a 80-as évek végén, 90-es évek elején szűnt meg, amikor már kiépült a vidéki sírkőipar, s ezáltal megerősödött a helyi konkurrencia.³²

Az Album megjelenésekor, 1864-ben viszonylag egységes stílusértékű sírkőkészlet állt rendelkezésre, melyben az ornamentális anyag már határozott jelleget öltött és kialakultak bizonyos típusok is. Az Album formakincsét a második részben elemezzük, most a bevezetőt idézzük, amely a tulajdonos üzleti öntudatát és piacszerző tevékenységének céltudatosságát sugározza:

„... s midőn a gyászhelyet valamely emlékjellel kitüntetjük, némán hirdetjük a világnak, hogy az – ki e jel alatt nyugszik – egy letört láncszeme érzéki életünk kötelékének, és hogy e jel az élet és enyészet határköve, mely előtt hideg kezekkel ragadja meg ember kebelét a semmisségnek érzete, s a merész lélek szárnyaszegetten törpül el a mulandóságnak e mutatóujja előtt.

Ily érzelmektől valék áthatva, midőn 16 évvel ezelőtt Pesten egy síremlék-raktárt nyitottam, mi által egyrészt pótolni óhajtván azon hiányt, mely e cikkben érezhető volt; – de másrészt feladatul tűztem ki magamnak e műiparágat – a közönség igényeinek folytonos észlelése mellett – oda fejleszteni, miszerint abban mindenki, a szegény úgy mint a gazdag kedves halottjának emlékéhez méltó, s a viszonyainak megfelelő sírkövet minden időben találhasson. A nemesebb műizlésnek e téren terjesztése által igyekeztem továbbá előmozdítani azt is, miszerint a hazai temetők a fokozatos díszítés által azon ünnepies alakban tűnjenek ki, mely a vallásosság és kegyelet érzelmének ébresztésére és táplálására hathatósan befolyást szokott gyakorolni, s midőn e helyen felemlítem, hogy mindazon emlékek összessége – melyek általam a fővárosi és vidékbeli temetőkben a haza, a művészet, a tudomány s magán családok kedves halottjainak emlékére e 16 évi működésem ideje alatt felállítva lettek – a 10 ezeret túlhaladja: csak élő kifejezést adok ezzel azon megtisztelő bizalomnak, mellyel vállalatom a nagyérdemű közönség részéről szerencsés volt találkozni; – s éppen e nagybecsű bizalom iránti hódolatom költé fel bennem azon kötelesség érzetét is, miszerint a tisztelt közönség nagyobb kényelmére vállalatommal egy oly intézményt hozzak kapcsolatba, melynek közvetítése által a vidék legtávolabb eső helyén is a megrendelések könnyen és biztosan eszközölhetőek legyenek.

E czélt legbiztosabban hittem elérhetni egy Album kiadásával, mely számos különféle alakzatú s nagyságú sírkövek és emlékszobrok mintarajzait foglalván magában az ország minden vidékbeli városában és népesebb helységében azon czélból leend nyitott könyv gyanánt letéteményezve, hogy abból mindenki a tetszés szerinti mintarajzot kijelölhesse, s a kívánt emléket ezen alakban az ugyanott kéznél levő árszabályhoz képest ugyanott tetteleg meg is rendelhesse.

Hogy továbbá a jelen műben egyúttal a széppel is párosíttassék tért nyitottam ugyanabban a vallásossági s a házi körbeli követelményeknek is, miután a síremlékek mintarajzait a megváltás szent jelvényeivel s a házi építkezés körében előforduló kiválóbb cikkek mintarajzaival is összhangzatos kapcsolatba hoztam...”³³

Gerenday Antal tehát már 1864-ben foglalkozott azzal a gondolattal, hogy üzletkörét „a hazai építkezés körében előforduló kiválóbb cikkekkel” bővítse. Az Album rajzainak tanúsága szerint márvány lépcsők, padlóburkolatok, homlokzati konzolok, lába-

zat- és homlokzatburkolólapok, valamint külső és belső falikutak tartoznak e cikkek körébe. Ezzel a hatalmas építkezési konjunktúra lehetőségeit akarja kihasználni. Az üzletkör bővítésének ezzel az irányával nem áll egyedül, Johann Kauser, aki a kőfaragócéh tagja, kitanult kőfaragómester, 1860-ban feladott hirdetésének tanúsága szerint kő és vas síremlékek, templomi berendezések, kálváriák, útszéli keresztek készítése mellett balkonok, teraszok, ajtókeretek, oszlopfők, sőt egész homlokzatok készítését és tervezését is vállalja.³⁴

Az építkezési konjunktúra hatására nagyipari tömeggyártásra alkalmas új technológiát vezettek be a téglagyártásba, és az 1860-as évek végén jelentős iparrá fejlődik a cementgyártás is. Ezeket az iparágakat Pesten a korábbi fafeldolgozó üzemek tulajdonosai tartják kezükben (Luczenbacher, Neuschloss).³⁵ A kőipart ekkor még nem gépesítik, ezért nem tekinthető az építőanyagipar technológiailag dinamikusan fejlődő ágazatának.

1868-ban Esztergom megyében, Látatlan vidékén építőanyag nyerése és értékesítése céljából részvénytársaság alakul. Célja „mindennemű építési anyagok előállítás... s az ehhez szükséges gyárakat, raktárakat, s egyéb építményeket, valamint elszállító vasutakat saját költségén és saját céljaira felállítani”.³⁶

Ehhez a részvénytársasághoz csatlakozik 1869-ben Gerenday Antal. Részvénytökéjének nagysága (50.000 Ft) meghaladja az összes többi alapítótag egyéni hozzájárulását. Csatlakozásakor 100.000 Ft-tal megnövekszik a befizetett alaptőke (a másik jelentős csatlakozó ekkor Ybl Miklós, aki 30.000 Ft-ért vásárol részvényeket), s az Első magyar építési anyag termelő rt-ről Gerenday féle emlékmű és építési anyag rt-re változtatják a társaság nevét. Az alapító tagok között ott találjuk még Feszl Frigyeszt, Henszlmann Imrét, Reitter Ferencet, Marschalkó Jánost, Harvey C. Clarque-ot, Bürgermeister Antalt. A társaság első elnöke Stempf Károly volt, a Magyar Éjszaki Vasútpálya Társaság igazgatója. Az igazgatói tisztelet rövidesen Gerenday Antal kapja meg.³⁷

Gerenday ezzel lehetőséget kapott arra, hogy a sajátjánál lényegesen nagyobb tőke felett gyakoroljon ellenőrzést, s a sírkőüzem, a kőanyag és a sírkőraktár felajánlása fejében (azt felételezzük ugyanis, hogy részvényeit nem készpénzfizetés, hanem termelési kapacitások ellenében kapta) a lényegesen dinamikusan fejlődő építőanyagipari ágazatba léphessen át.

A részvénytársaság alaptőkéje 600.000 Ft volt, a részvények száma 3000, egyenként 200 Ft névértékkel. Az építőanyagipari részvénytársaságok közül ez a legnagyobb ekkor, csak malmok, közlekedési és szénbányatársaságok előzik meg.³⁸

A vállalat nagy beruházási tevékenységbe kezd, üzemeket, s a vaspályát a piszkei kőbányák közelében építik fel. E beruházások még nem hozhattak eredményt, amikor az 1873-as pénzkrisis „a társulat egész üzletkezelését oly merev pangás állapotába helyezte”,³⁹ hogy képtelen volt váltói beváltására, s nem „volt lehetőség a már több oldalról fenyegető törvényes lépéseket feltartóztatni”.⁴⁰

A társulat, annak ellenére, hogy előnyös megrendelések voltak a kezében, nem tehet egyebet, mint hitelezőitől moratóriumot (a fizetési kötelezettségek elhalasztását) kérve, a társulati közös vagyont eladását határozza el. Erre azonban a válság hónapjaiban nem kerülhet sor, s 1875-ben „a részvényesek a hitelezők beleegyezésével a liquidationális eljárást megszüntetve az üzlet folytatása végett újból igazgatóválasztmányt választottak”.⁴¹

Ez az újabb vállalkozás sem hozott üzleti sikert, a vállalat ellen 1875 júniusában a m.

királyi Kereskedelmi és Váltótörvényszéknél csődpert nyitottak, mely egészen 1881-ig elhúzódott, s akkor teljes vagyonihiány miatt szüntették meg.⁴² Ez utóbbi adatból értesülünk arról, hogy a társaságnak mégis sikerült vagyonát értékesítenie, mielőtt arra a hitelezők rátehetnék volna a kezüket.

Gerenday Antal az 1873-as pénzkrízis idején Kortsák József és Bürgermeister Antal igazgatósági tagokkal együtt megpróbálta saját vagyonát biztosítékkul felajánlati a társulati váltók beváltásának érdekében: „nevezett (váltó)forgatók elkövettek mindent, hogy a társulatot s a koczkán forgó saját magányvagyonukat megmentsek...”⁴³.

Ezzel egyidőben azonban megpróbált elmenekülni a süllyedő hajóról: készpénzért hajlandó lett volna a sírkőkészletet a társulattól visszavásárolni: ezzel látszólag mindkét fél jól járt volna, a társulat törleszthette volna fenyegető adósságait, Gerenday pedig némi áldozat árán hozzájuthatott volna a sírkövekhez, s most már függetlenül folytathatta volna a sírkőkereskedést. A sírkőkészletért azonban olyan alacsony árat ajánlott, amelyet a társulat közgyűlése nem fogadott el.⁴⁴

A sírkőkészlet, s a társulat által épített két és fél mérföldnyi vasútvonat, amely a bányaikból a Dunához vezetett,⁴⁵ a későbbiekben mégis Gerenday Antal tulajdonába került. A memoáríró szerint: „Már kezében volt a pest-budai rakpart kőmunkáinak megrendelése, ami megmenthette volna, de nem kapott rá időt. A részvénytársaságot fel kellett számolni... Ha sok minden el is veszett, a vevők körében megmaradt az üzlet jó híre, és ez neki elég volt ahhoz, hogy ismét talpraállhasson...”⁴⁶ A sírkőkészítő vállalat tehát továbbra is működőképes maradt, a sikertelen részvénytársasági kísérlettel azonban a Gerenday család előtt végleg lezárult az a lehetőség, hogy nagytőkésé válják és bekerüljön a pénzarisztokráciába.

1875–1917. A TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOKKAL ÖSSZEFÜGGŐ ÍZLÉSVÁLTOZÁS GAZDASÁGI KÖVETKEZMÉNYEI

A csőd után néhány évig a veszteségek pótlása volt Gerenday Antal fő célja. Sem az áruválasztékban, sem az üzletmenetben nem mutatkozik lényeges változás a kilencvenes évek elejéig.

1887-ben halt meg Gerenday Antal, s ekkor a céget egyik fia, Gerenday Béla vette át. Gerenday Béla a reáliskola elvégzése után a Mintarajztanodában két évig Huszár Adolf tanítványa volt, majd Milánóban, a Brera Akadémián tanult. Ez után egy évet Carrarában töltött a kőanyag alaposabb megismerése céljából. 1885-ben és 1886-ban kiállított a Műcsarnokban, édeskés gyermekszobrainak sikere volt.⁴⁷

Az a tény, hogy Gerenday Béla nem Bécsben vagy Münchenben folytatta szobrászati tanulmányait, arra is utal, hogy a cég szakítani készült az alapítástól fogva érvényes stílustendenciával. Eddig ugyanis a sírkövek tömbformáit egy kispolgári tradicionális igény, még a barokkban, illetve a klasszicizmusban kialakult formai hagyomány határozta meg, míg a díszítő motívumokat a gótizáló-romanizáló romantikus formakincsből merítették. Ez a formakincs inkább a németországi ízléskörhöz kapcsolta Magyarországot. A 80-as évekre azonban az építészetben nyilvánvalóvá válik a neoreneszáns és a neobarokk előretörése, s ez – bár a sírkövek műfajának sajátos konzervativizmusa folytán majd két évtizednyi késéssel – a századfordulóra e területen is alapvető változást hoz.

A kulturális orientáció megváltozása mögött társadalmi változások húzódnak meg. A reformkor társadalmi mozgalmaiban olyan kulturális egység jött létre Magyarországon, mely egységesíteni tudta a polgárisodást kívánó nemességet, a többnyire idegen ajkú, de a magyarságba beolvadni kívánó polgárságot, s e kultúra tartalmának meghatározóját, azt a vezető értelmiségi hivatalnokréteget, mely a hatvanas-hetvenes években a nagy oktatási, közigazgatási és infrastrukturális reformok végrehajtásával a modernizáló-dás alapjainak megteremtője lesz. Ez a kulturális egység a romantika talaján áll, amelyből a nemzeti sajátosságokat kereső művészeti törekvések formai elemeiket is merítik.

Abban a mértékben, ahogy szertefoszlik a magyar társadalomban a történelmi osztályok szerves polgárosulásának reménye, és ahogy a középnemesség elveszti a progresszióval való kapcsolatát, úgy hullik széjjel ez a kulturális egység, s a kultúra jellegét néhány évtizedig olyan rétegek határozzák meg, melyek saját belső értékeik híján elsősorban látványosságra, monumentalitásra töreksznek, s a történelmi arisztokrácia fényűző világának külsőségeit szeretnék maguk köré varázsolni. Ennek a kultúrának a hordozója egyrészt a pénzarisztokrácia, másrészt a birtokosi származású vezető hivatalnokréteg. Ezekből a rétegekből kerül ki a századforduló táján a Gerenday cég vevőköre.

A megváltozott igényeknek és ízlésnek megfelelően átalakulnak a síremlékek is. Változik a kőfajták választéka, az olcsóbb anyagok, pl. a piszkei vörösmárvány és mészkő háttérbe szorulnak. Egyre keresettebb lesz a gránit, s a carrarai márványnak erős konkurenciát támaszt a ruszkikai kő, mely jobban bírja a magyarországi éghajlatot. Megnövekszik a síremlékek mérete, s egyre kedveltebb a monumentális figurális díszítés is. Részben ez idézheti elő, hogy a közönség és a szakma figyelme az olaszországi temető-kultúra felé fordul, s viszonylag hosszú időn át kap onnan inspirációt.

Mindez erőteljesen érinti a Gerenday céget gazdaságilag is. A síremlékek méretének és az anyagok értékének megnövekedése nagyobb tőkebefektetést igényel, a hazai, olcsóbb kőfajták kiszorulása pedig növeli az importot. A figurális szobrok nagy részét a századforduló táján egyébként is Olaszországból szállítják, mert Carrara környékén tömegesen állítják elő a síremlék-szobrokat. Ennek következtében a Gerenday cég elszakad a kőipari alapoktól. Fokozatosan kivonja a tőkét a bányából, a kőkitermelésből, a nyerskövet kereskedelmi úton szerzi be, a sírkövek díszítőfaragását pedig saját műhelyében kézi munkával végzi.

A kőipart Magyarországon egészen a századfordulóig nem gépesítették. A sírkőkészítés – azaz a kitermelt nyerskőtömbök megmunkálása – nem igényel gépi technológiát. A kő előkészítése építőipari felhasználásra, vagyis kőlapok, lemezek előállítására azonban nem képzelhető el gépek nélkül, tehát megvalósíthatatlan jelentősebb tőke bevonása nélkül. A hazai tőkeszegénység azonban megakadályozta a nyersanyagra épülő kőfeldolgozó ipar kialakulását, s így a hazai építőipar importra kényszerül.⁴⁸ Gerendayék a századforduló táján megpróbálkoznak Piskén egy körfűrészüzem létrehozásával, de az nem megy jól, veszteséggel kell túladni rajta. Ezzel egyidőben véglegesen megszűnik a bányabérlet is Piskén, s ettől kezdve újabb termelési célú befektetésről már nem tudunk.

Az 1850-es évek forrásaiból arról értesülünk, hogy Gerenday Antal közel kétszáz munkást foglalkoztatott gyárában, s ez a szám a későbbiekben mindvégig csökkenő tendenciát mutat. 1910-ben 60–70 munkást alkalmaznak heti 12–15 Ft keresettel,⁴⁹ 1926-ban a munkáslétszám 13 fő.⁵⁰ Ezzel a létszámmal már nem vállalhatnak nagyobb

munkát, ezért csak a befejező munkákat végzik el a készen vásárolt köveken, valamint a betűvésést és a sírkövek temetői felállítását.

A cég termelésének üteme sem nőtt jelentős mértékben. Az 1855-ös gyáregedélyezési kérelem idején az előállított kövek száma évi 1200–1500 darab volt, s ezzel egyező számot kapunk, ha a cég ötvenéves fennállásának alkalmából megjelentetett kiadvány⁵¹ adatát vesszük figyelembe. Eszerint ugyanis 50 év alatt 70 000 síremléket állítottak. Az ütem tehát nem változott. A tényleges termelési eredmény azonban lényegesen nagyobb az első időszakban, mikor a kő kitermelésétől kezdve a szállításon keresztül a felállításig minden műveletet a cég maga végzett, mint a későbbiekben, amikor csak a díszítőfaragás készült a cég műtermeiben.

1914-ben Gerenday Béla csere útján megszerzi a Fiumei út 7. számú bérházat. A következő két évben az épületen nagyszabású átalakításokat végeztet, s egy nagyméretű, elegáns teremsort alakít ki, amelyben a faragószobrász-műterem elhelyezésén kívül a szobrok és sírkövek bemutatására is lehetőség van. Szép, szecessziós portált terveznek, villanyvilágítású felirattal, az udvaron pedig tolódarut szerelnek fel a kövek mozgatásához.⁵² 1916-ban költözött át a cég ezekbe a felújított helyiségekbe a korábbi, Rákóczi úti telephelyéről.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az 1850-es évek elejétől a részvénytársaság bukásáig a Gerenday cég gyorsan, dinamikusan fejlődött. Ennek alapja egyrészt a sírkövek iránt ekkor fellendülő polgári fizetőképes kereslet, másrészt a teljes termelési vertikumot átfogó, jól szervezett „gyár” működése volt. A tőkefelhalmozás e kezdeti időszakban olyan gyors, hogy lehetővé tenné egy fejlődőképesebb iparág esetleges finanszírozását is. A cég kísérletet is tesz erre, ez azonban kudarccal végződik. A későbbiekben, amikor a cég áruválasztékával a nagypolgári reprezentációs igényeket kívánja kielégíteni, ennek gazdasági következményei elszakítják a hazai nyersanyagtól és az ehhez kapcsolódó termelési alaptól is. Utolsó nagyobb beruházása nem termelési célú, hanem a kereskedelmi reprezentációt szolgálja (az új üzlethelyiségek kialakítása).

Az I. világháború után „az elszegényedett ország vevőköre (különösen vonatkozik ez a felsőbb középosztályra, mely egyik legfontosabb vevőrétegünk volt), már nem a kvalitást kereste, hanem – kényszerűségből – az olcsó árakat. Ezzel versenyképességünk egyik fontos alapja vesztett jelentőségéből, és a konkurrencia megnehezült” – olvashatjuk a memoárban.⁵³ Beszerezhetetlenné válik a gránit és a ruszkcikai márvány (ami azelőtt belföldi áru volt), helyüket az olcsóbb mészke foglalja el, majd fokozatosan tért hódít a műkő is. Mindazok a tényezők megváltoznak tehát, amelyekre a cég a megelőző 30–40 évben kereskedelempolitikáját építette.⁵⁴

A SÍRKÖVEK STÍLUSÁNAK FORRÁSAI

AZ ALBUM ÉS A KÖRÉHEZ TARTOZÓ SÍREMLÉKEK, 1847–1890

Gerenday Antal nem volt kitanult kőfaragómester, tehát nem kellett résztvennie az inasok számára kötelező rajzoktatáson. Nincsenek adataink arra, hogy hol tanult rajzolni, hogy milyen forrásból szerezte motívum- és stílusismereteit. Az Album rajzait a feliratok tanúsága szerint ő maga készítette. Az Album a raktáron levő árukészletet ábrázolta,

illetve azokat a díszítőmotívumokat tartalmazta, amelyeket Gerenday Antal ajánlott a részben már megmunkált kövekre. Nem az Album rajzolójának ábrázolásbeli kvalitásai érdekeseek számunkra, hanem az, hogy milyen képet kapunk a sírkőkinálatban jelentkező stílustendenciákról.

A 19. század közepétől az egyik legismertebb és legalapvetőbb építészeti motívumgyűjtemény Karl Möllinger kétkötetes műve, az *Elemente des Rundbogenstiles*, illetve *Elemente des Spitzbogenstiles*.⁵⁵ Ebben a két kötetben szinte teljes gazdagságában megtaláljuk a romantikus építőstílus formakincsét. A Gerenday-hagyatékban két olyan sírkőmintakönyv van, amely szorosan kapcsolódik ezekhez a művekhez. A rokonság nem csupán stílárisan mutatható ki. Az egyik mintakönyv nyomatainak készítője azonos a Möllinger-kötetekben található nyomatok készítőjével, a másikat pedig ugyanaz a kiadó adta ki, mint Möllinger munkáját. Az összefüggések alapján mindkét műről feltételezhető, hogy 1840 és 1860 között készült, tehát forrásul szolgálhatott Gerenday terveihez. Mindkét mintakönyvben Möllinger gazdag motívumanyagának alkalmazott és lényegesen leegyszerűsített változatait találjuk meg, mindkettőben vannak azonban a klasszikus motívumkincsből átvett elemek is. Az L. Wind építész rajzait tartalmazó *Sammlung von Grabmälern in Stein, Holz, und Metall*⁵⁶ az egyetlen az általam ismert sírkőmintakönyvek közül, amely az öntöttvasból készíthető motívumokkal is foglalkozik. A Gerenday-hagyatékban két kötet van meg a *Mustersammlung für Steinmetzen* című füzetsorozatból,⁵⁷ amelyekben leegyszerűsített, sematizált rajzokat találunk. Ez a sematizálási tendencia erősebben érvényesül a romantikus körbe tartozó mintarajzokon, míg a klasszikus motívumokat felhasználó terveken inkább a hangsúlyozottan gazdag díszítést figyelhetjük meg. Az itt előforduló romantikus alapmotívumok – a jellegzetes, néhol lépcsőzetes oromzati és lábazati formák, a gyakori ívsoros motívumok, néhány gótikus mérműelem, s végül a klasszikus keretelések hiánya – tulajdonképpen logikai vázát adják annak a formakincsnek, amely Gerenday Albumában jelentkezik.

Nem szerepelhetett Gerenday forrásai között J. Engelhorn *Musterbuch-ja*,⁵⁸ hiszen 1875 és 1888 között jelent meg Stuttgartban.⁵⁹ Mégis, ebben a munkában a Gerenday Album 42-es, 89-es, 91-es (52. kép) és 118-as rajzain egészen közeli analógiái vannak.

1860 után jelent meg Carl Riess *Grabmonumente c. rajzgyűjteménye* Stuttgartban.⁶⁰ Carl Riess a stuttgarti *Königliche Bauwerkschule* tanára volt.⁶¹ Nem valószínű, hogy az Album keletkezése előtt ismerte volna az ő rajzait Gerenday, hiszen ő az Album egyes lapjait már 1862-ben és 1863-ban elkészíttette, csak a címlap, s maga a kötet készült 1864-ben. A Riess-féle mintakönyv is tartalmaz neoreneszánsz jellegű rajzokat, sőt egyes ábrákon némi klasszicizálást is érezhetünk, de a Gerenday rajzokkal közös vonás ismét csak a romantikus sírköveken van meg, mégpedig a jellegzetesen zömök, nehézkes arányokban, a mélyített tükrök kezelésében, az oromzatok tört formáiban.

Ezek az analógiák és hasonlóságok azért fontosak, mert érzékeltetik, hogy a Gerendayék által képviselt magyar sírkőízlés milyen nagy mértékben simul bele a kor általánosabb vonulatába, amelyet itt a délnémet példákkal mutattunk be.

Feltétlenül értelmeznünk kell azt a tényt, hogy Gerenday rezisztens maradt a mintakönyvekben, s így az európai stílusáramlatokban is mindenütt jelen levő neoreneszánsz tendenciákkal szemben. Az 1860-as évek elején már nálunk is megjelennek a neoreneszánsz hívei, bár inkább az arisztokrata körökben. Bizonyítja ezt az Akadémia épületének stílusáról folytatott nyilvános vita is.⁶² A Gerenday cég vevőköre azonban ekkor

még a gazdagodó kispolgárságból, s a vele szoros kapcsolatban levő értelmiségi, kisnemesi körből került ki. E réteg ízlését tükrözik Gerenday rajzai. Ez az ízlés nem mentes bizonyos lényegretörő egyszerűsítésekben megnyilvánuló provincialitástól, tradicionalizmustól, s a nemzeti törekvések mélyén rejlő romantikus történelemszemlélet és gondolkodásmód határozza meg.

Utalnunk kell azonban itt egy konkrétabb összefüggésre is, mely meghatározó lehetett ebben a vonatkozásban. A Gerenday-család már a negyvenes-ötvenes években kapcsolatban állt azzal a határozott szellemi arculatú, teoretikus képzettségű és hajlamú építész-társasággal, melynek Henszlmann Imre volt a vezetője, s tagjai közé tartozott Feszl Frigyes, Gerster Károly, Frey Lajos.⁶³ Határozott törekvésük volt az egyre szárazabbá váló klasszicizmus hagyományának megtörése, s a nemzeti építéstílust romantikus elemekből kívánták megteremteni. Henszlmann ideológiájában alapvető volt a noereneszsanz elutasítása.⁶⁴

1868-ban az alakuló Gerenday-féle részvénytársaság tagjai között ott találjuk Feszl Frigyest és Henszlmann Imrét is. Ezzel a körrel kapcsolatban állt Vecsei Imre debreceni építőmester is, akinek házában Gerenday debreceni lerakatát elhelyezte.

Az Album mintarajzainak elemzésekor elsősorban a sírkövek zömök arányai tűnnek szembe, egy olyan formálás, melyben a *népies* barokk sírkövművészet tradíciójának megőrzését láthatjuk. (VIII. Lap 53–57. rajz, VI. Lap 37.) Nem idegenek ezek az arányok a romantika ún. rundbogenstil irányzatától sem, felismerhetjük a kubusos formálást, a zártságra, tömörségre törekvést.

A díszítmények ezeken az alapformákon kissé önkényesnek és applikatívnak tűnnek. Alkalmazásukban az a külsődleges szándék látszik, mely az áruválaszték bővítését célozta: „mindenki ... kedves halottjának emlékéhez méltó, s viszonyainak megfelelő sírkövet minden időben találhasson”.⁶⁵

A díszítőelemek alkalmazása gyakran eklektikus; a barokkból átértelmezett elemek keverednek a leegyszerűsített, rundbogenstil elemekkel. Erre jó példa az V. Lap 26-os (50. kép) rajza, amelyen barokk tükör aediculára emlékeztető keretelést kap, az orozati forma azonban nagyon lapos, s benne megjelenik az ívsoros díszítés. A IX. Lap 63-as rajzán a barokkos tükörforma fölé jellegzetes romantikus tört oroztat kerül.

A romantikus építészetben a gótikus és romanizáló elemeket gyakran alkalmazzák egymás mellett.⁶⁶ Megtaláljuk ezt a Gerenday Albumban is. A IX. Lap 59. rajzán, vagy a XII. Lap 81. rajzán nagyon egyszerű gótikus mérműmotívumok kerülnek rundbogenstil környezetbe.

Az oszlopok ezeken a sírköveken teljesen elvesztik klasszikus és architektonikus értelmüket. Mind arányaikban, mind egyszerű fejezeteikben, sokszögű lábazataikban a romantikus formálás jegyeit ismerhetjük fel. Megjelenésüket egyrészt funkcionális szerepük – az írott táblák keretelése – másrészt a tradíció indokolja. Az egyetlen olyan terv, mely a klasszikus formakincséből épül, a XIII. Lap 88. ábráján (52. kép) látható. Ez a terv klasszikus oszlopcsarnok gondolatát idézi, felvételével talán reprezentatívabb igények kielégítése volt a cél. Itt az oszlopok valóságos térben jelennek meg, s rendeltetésüknek megfelelően architrávra helyezett oroztatot támasztanak alá. Ez a síremléktípus sokáig használatban maradt, legközelebbi analógiájával egy 1890 körül kiadott bécsi sírkömintakönyvben találkozhatunk,⁶⁷ itt azonban már csak falhoz simuló architek-

tonikus elemként jelentkeznek az oszloppár. Említést érdemel az I. Lap 2. számú rajza, amelyen a rundbogenstil irányzat arab–mór változatának hatását érezhetjük.

A barokk díszítőhagyomány és formagazdagság az öntöttvas kereszteken érvényesül a legerőteljesebben, de ezeken is megjelennek már a romantikus motívumok (XI. Lap, 74. rajz). A technikai sajátosságok (pl. áttörtség) miatt azonban nem érezhető a nehézség, zártság tendenciája (XI. Lap).

A jelképes ábrázolások egyszerűek, szinte csak jelzesszerűek. Leggyakoribb motívumok: lefelé fordított fáklya, koszorú, füzfa, koporsó. A mulandóság jelképeként csak egyszer jelenik meg a koponya a lábszárcsonttal, s néhányszor a félbetört oszlop. A kézfogás motívuma szintén csak egyszer bukkan fel az Albumban. (Drapériával letakart kereszt: I. Lap 1., XV. Lap 103. Drapériával letakart váza: I. Lap 2., XV. Lap 105., XIII. Lap 88. Lefelé fordított fáklya: VII. Lap 43., VIII. Lap 51., IV. Lap 21., XV. Lap 104. Koszorú: II. Lap 7., IV. Lap 20., 21., 25. Koporsó: III. Lap 14. Füzfa: IV. Lap 24., VII. Lap 40., 46. Kézfogás: VII. Lap 43. Koponya és lábszárcsont: VII. Lap 49.) A jelképi anyagot épp olyan véletlenszerűen, pusztán a változatosságra törekedve alkalmazta Gerenday Antal, mint a díszítőmotívumokat, s ezért nem is tartalmi, hanem díszítőelemként hatnak az Album rajzain. (49., 52. kép)

Egyetlen olyan síremléktípus van Gerendayék Albumában, mely többretegűen értelmezhető, és elemei összefüggő jelképi tartalmat hordoznak: a romantika mulandóságképének kissé vulgáris összegezése ez. A természetes sziklát imitáló kő alapzaton fatörzset utánzó kökereszt áll, s erre mintegy véletlenszerűen fonódik az élővirágot idéző koszorú. A háromféle anyag az idő, a mulandóság három szféráját jelenti. Itt minden utánzat, elveszti valóságát még a szilárd, a maradandó is, hiszen benne éppen a mulandó ölt formát. [VI. Lap 34., XIII. Lap 87. (52. kép) és Cosman Pejakovits síremléke 1850-ből.⁶⁸]

A magyarországi romantikus építészet egyik sajátossága a rundbogenstil túlsúlya.⁶⁹ Ez tükröződik a Gerenday Albumban is, ahol összesen két gótizáló terv található: XIII. Lap 89. és 91. számú (52. kép). A gótizálásnak mind az építészetben, mind a sírkömvészetben bizonyos reprezentatívabb jelentésármalata van.⁷⁰ A klasszikus architektónikus formakincs keretelésként, háttérként szolgál, míg a gótizáló építmény minden egyéb motívum nélkül képes arra, hogy az „emlékszerű”-ség érzetét keltse, a monumentum funkcióját ellássa.⁷¹ Sírköves mesterek számláin, hirdetésein, ahol kis helyen, szűkszáván kell a síremlék képzetét felidézni, többnyire gótizáló emlékeket láthatunk:⁷² a fiálmotívum díszes változatait. Ez a síremlék gondolatának legadekvátabb kifejeződése a hatvanas, hetvenes években.

Az Albumban van néhány szobrokkal díszített síremlékterv is [XII. Lap 82., 83., 85. (51. kép) és XVI. Lap 100., 101., 102.]. A halottat gyászoló nőalak, és a lélek mennybemenetelének ábrázolása a két ismétlődő motívum. A rajzokon a figurák mozdulatai esetlenek, a test arányai rosszak, ezek az ábrák inkább a korabeli sajtó naiv ábrázolásmódjához közelítenek, vagy a közkezen forgó egyházi könyvek képeihez hasonlítanak, így az elkészült művek plasztikai kvalitásaira nem következtethetünk belőlük. A kilencvenes évekig nagyon ritkák a szoboralakok Gerendayék elkészült síremlékein. A mennybemenetelt ábrázoló jeleneteken az Albumban a népies barokk formálás érvényesül.

Az Album tanúsága szerint Gerendayék vállalkoztak Kálváriák felállítására is. A stációképek (XVII. Lap) kompozíciója tömött, kissé zavaros, legfőképpen az epikus elemek

pontos visszaadására törekszik. A corpusok (XVIII. és XIX. Lap) megoldásai a hagyományos rutinmunkák ismétlései.

A megvalósult síremlékek⁷³ közül a legkorábbi Csányi Lászlóé (9. sz.) 1849-ből, egyszerű szürke gránit obelisz. Ebből a korabeli szóhasználat szerint piramisnak nevezett típusból nagyon sok készült. A gránit- és márványobeliszkek karcsúbbak, és négyzetes keresztmetszetűek (2, 17, 28, 30, 39, 51, 59, 60, 63, 77, 85, 93, 94. sz.), míg a kőből készültek zömökebbek, inkább sztelészerűek, és keresztmetszetük keskeny téglalap (1, 3, 4, 14, 15, 24, 29, 48, 61, 62, 73, 83, 79, 86. sz.). Az obeliszteken gyakori a kő- vagy bronzrelief (például Jókainé Laborfalvy Róza síremlékén – a bronzportrét Zala György készítette – 39. sz., vagy Reményi Antal volt szabadságharcos sírkövén, amelyet három bronzrelief díszített, ezek azonban már elpusztultak). Garay János költő obeliszkjének (20. sz.) csúcsára a költészetet jelképező áttört bronzmotívum került: sasfejú lant koszorúval. Ezt a sírkőtípust a mai napig nyomom követhetjük.

Külön csoportot alkot az a főleg színészek körében gyakori síremléktípus, amelynek példáit megtalálhatjuk a kezdeti időszaktól egészen a 20. század első évtizedéig. Ennek alapmotívuma az „összerótt szikla” (a természetes szikla utánzata), amit általában homokkőből faragtak, s színészjelképekkel (maszk, babérág, lant, könyv) díszítettek. A bemélyített, nemesebb kőből készült táblán jelezték a nevet. A romantikus gondolatnak megfelelően az idő ezeket a málékony anyagból faragott köveket pusztította leginkább, több helyen kiesett a tábla,⁷⁴ a formák elmosódottak, alig felismerhetőek. E csoportban találjuk az Album 34. (VI. Lap) rajzának egy megvalósult változatát, a kereszt előtt térdelő nőalakkal (Ismeretlen színész síremléke, 38. sz.). Ide tartozik Szerdahelyi Kálmán, Szathmáry Árpád és Szigeti József színészek (80, 74, és 81. sz.), valamint Csernátony Lajos újságíró (10. sz.) síremléke. A romantikus kőhalmot alkalmazták talapzatként is, így Egressy Béni síremlékén (13. sz.), amelyen élére állított kocka a szerencse forgandóságát kívánja jelképezni. Ennek terve az Album XII. Lapjának 84. rajzán látható (51. kép).

Régi hagyományt őriz Naum Bozda (8. sz.) és Kisfaludy Károly (43. sz.) síremlékének formája. Mindkettő még az Album megjelenése előtt készült, és ebből a típusból több változat is van az Album rajzai között (VIII. Lap 50, 57. rajz). Szintén még 1864 előtti Fánicsy Lajos síremléke (16. sz.), s az Album megjelenésével egyidejű Kövér Lajosé (45. sz.). Ugyancsak az alapmotívumnak – a talapzatra helyezett keresztnek – romantikus formálású példája az V. Lap 29-es rajza, amelynek alapján készült Tasner Antal (84. sz.) sírköve 1861-ben.

Két érdekes, jellegzetesen romantikus formai elemeket alkalmazó síremlék készült még az Album megjelenése előtt. Mindkettőn megtalálhatjuk az Album számos motívumát. A Bottlik és Rajkovich család sírboltja az első temetkezés időpontját figyelembe véve 1853 utáni (7. sz.). Formai analógiáját a Riess-féle mintakönyv⁷⁵ tartalmazza. A Riess-könyvben megvan a két egymást keresztező lefelé fordított fáklya-motívum is. A három tagból álló síremlék középső részének variánsai az Album 13-as (49. kép), 27-es (50. kép) és 87-es (52. kép) rajzai, s alatta olvashatók a feliratok. A Krisztusfej, a 6-os rajzhoz hasonló módon helyezkedik el. A fő tömeg két oldalán egy-egy talapzatra helyezett váza áll, mely formailag a 156-os rajzon látható kút medencéjéhez kapcsolódik. A középső tag gyakori a 19. század második felének sírkőanyagában, a hatást itt jelentősen fokozza a két kísérő elem.

A Sebastiani család sírkápolnájának két oldalán áll Gerenday József és Jordán Ernesztina két egyforma emlékoszlopa 1862-ből (21. sz.). Itt is lényeges az ismétlődés és a szimmetria. Az Album rajzai közül a lábazati motívum a 97-esen (53. kép), az oszlop és letakart váza kombináció a 105-ösön jelenik meg. E szép arányú oszlopokat a cég maga is olyan sikeresnek érezte, hogy a következő évben, 1863-ban egészoldalal hirdetésük képeinek előterébe ezek ábrázolása került.

Érdekes problémát vet fel Lendvay Márton síremléke (54. kép), mely 1858-ban készült (46. sz.). Ez hozta az első jelentős sajtósikert Gereendayéknak. Felavatásakor terjedelmes cikk jelent meg a gyárról a Vasárnapi Újságban,⁷⁶ s ez nemcsak a Lendvay emléket ismertette, hanem a korábbiak közül is néhányat, így Vörösmartyét (90. sz.), Garayét, Egressy Bénéit, Kisfaludy Károlyét. A cikkíró szerint Lendvay síremléke „sóskuti márványból a legtisztább byzanti stýlben” készült, s „kellemes benyomású műkincs gyanánt emelkedik ki”. Középen „két oszlop emelkedik négyélű talapból”, köztük Lendvay „jól talált arckép domborműve”. A mű „teljesen önálló építészeti stýllal bír”, s felvonultatja a színészjelképek többségét.⁷⁷

A síremlék egyedi terv, elgondolás alapján készült, és nyoma sincs rajta azoknak a leegyszerűsítő, sematizáló tendenciáknak, amiket a Gerendayéknál készült többi síremléken felismerhetünk. Tömege monumentális, de formailag jól tagolt. A tagolást romantikus formálású építészeti elemek biztosítják. Mind az építészeti elemek ilyen tiszta és érett alkalmazása, mind pedig a fantáziagazdag ornamentika szokatlan Gerendayéktól ebben a korai időszakban. Mindezek alapján felvetődik az a gondolat, hogy ezt a síremléket valaki más tervezte, s a Gerenday-műhelyben csak kivitelezték.⁷⁸ Az Album 59. és 100. rajzán láthatunk hasonló növénydiszes akroterionokat, és a Lendvay-emléket idéző oszloplábazatot, illetve fejezetet.

Pákh Albert szép romantikus síremlékének (55. sz.) tervezőit is ismerjük.⁷⁹ Eredetileg ide szánták Izsó Miklósnak Pákhról készített portréját, de amikor az az elhatározás született, hogy a szobor a Nemzeti Múzeumba kerül, meg kellett változtatni az eredeti tervet. A levéltári hagyatékban fennmaradt egy terv, amely a Pákh-síremlék alapján készült 1887 előtt,⁸⁰ és azt bizonyítja, hogy Gerendayék adaptálták a náluk kivitelezett síremlékek terveit.

A sírkápolnák közül kettőt érdemes megemlítenünk. A Rupp család piszkei vörösmárványból készült sírkápolnájáról annyit tudunk, hogy még Gerenday Antal életében, tehát 1887 előtt készült. Egyszerű, téglány alaprajzú épület, egyetlen bejárati ajtóval, lapos sátoztetővel. A főhomlokzatot háromszögű oromzat zárja, középen kereszt, két sarkán akrotérion-díszítés. Az oldalfalakon egyszerű, romantikus motívum. Hangsúlyozott egyszerűségében, zártságában a romantika kubusos formálású építészeti tendenciája ismerhető fel (65. sz.). Hasonló sírkápolnát ábrázol a hagyatéki anyagban található egyik terv, azonban ott a díszítőmotívumok klasszikusak.⁸¹

1871 után készült a Gozdsu család öntöttvas sírkápolnája (26. sz.). Az Album rajzainak elemzésekor már említettük, hogy az öntöttvasból készült emlékek más stílustendenciát mutatnak, mint a köemlékek. Ezen a síremléken mind építészeti alap gondolatát, mind részletformáit tekintve a neoreneszánsz érvényesül, mentes a romantikus formálástól. A 19. század vasépítészetének könnyedségét, karcsúságát sugározza ez a kupolás kis oszlopcarnok.⁸² Közéleben két másik hasonló emlék található, az egyiket biztosan Gerendayék állították fel: ez a Lyka család sírboltja (49. sz.). Ezek a síremlékek

nem készülhettek Gerendayék műhelyében, hiszen semmi nyoma annak, hogy vassal, vagy bármi más fémmeel ők maguk foglalkoztak volna. Ebben az esetben ők vállalkozók voltak, esetleg a síremlékek felállítói, az oszlopcsarnok tényleges készítői névtelenek maradtak.

Az Album számozását még a 70-es évek végén, 80-as évek elején is használták az üzleti levelekben. Ez arra is utal, hogy az Album rajzain megjelenő egyszerűbb, intímabb, tradicionálisabb sírkövek nagyon sokáig, még talán a 80-as évek második felében is ki tudták elégíteni az igényeket. Ebből az időszakból viszonylag kevés síremléket ismerünk.

Az Album hosszú használatát bizonyítja, hogy Gerendayék a képes hirdetésekhez a címlap jobb alsó sarkában látható részletet használják fel. Még 1894-ben is ez a kép kerül a Kerepesi úti temetőt ismertető kis füzet hátlapjára.⁸³ Ezt a brosúrát Gerendayék megbízásából adják ki, s külön fejezetben ismerteti a gyár történetét.

KÖZTÉRI EMLÉKMŰVEK ÉS A KOSSUTH-SZOBROK TÖRTÉNETE

Említettük már, hogy a Gerenday cég kezdettől fogva részesült a köztéri szobrászatot pártoló hazafias mozgalmak közadakozáson alapuló megrendeléseiből.

Gerenday Antalt, aki forrásaink szerint nem tanult még kőfaragást sem, a magyar közvélemény és a sajtó szobrásznak tekintette. Idézzünk abból a cikkből, amelyet 1859-ben a Lendvay-síremlék kapcsán a Vasárnapi Újság jelentetett meg. „... e hazai művészünk az emlékművi (monumentális) szobrászatot 12 év óta oly mértékben műveli, hogy nem mondunk róla sokat, ha azt állítjuk, hogy a művészet ez ágának nálunk egészen új megváltozott alakot adott ... művészi hivatottsága, hazafiúi buzgalma, áldozatkészsége által... Gerenday Antal, aki gránitból, vörös és szürke márványból faragott fentebbi művek méltóságos nagyszerűsége által monumentális szobrászi tehetségének már oly szép jeleit adá” érti a módját „... mint kelljen az érzéketlen követ mint egy átszellemíteni, s annak igazán művészeti, maradandó értéket szerezni”.⁸⁴ A kritika általában megelégszik az emlékművek tárgyyszerű leírásával, s már a felállítás tényét is dicséretesnek tartja. Sokkal inkább közvetíti az emlékművet felállító közösség büszkeségét, s tartja kötelességének a szép szándék értékelését, mintsem hogy megengedhetné magának a mű szobrászi kvalitásaira vonatkozó esetleges bíráló megjegyzéseket. Ritkán jelentkezik csak a szigorúbb hang. A szatmári Kölcsey-emlékoszlop kapcsán: „gömbölyű oszlop a párizsi Vendome szobor mintájára a legkeményebb szürke bajor márványból...”⁸⁵; „az oszlop tetején pedig a mellszobor, carrarai márványból, melynek gyönyörű tisztasága kárpótlást nyújt a nem éppen hű vonásokért”.⁸⁶ A hatvani honvédemlékről pedig 1869-ben így számol be a tudósító: „Nem imposans, de csinos, és helyzeténél fogva – több ezer négyszögölnyi tér közepén, mesterségesen készített földemelkedésen – szembetűnő.”⁸⁷

E kezdeti időszakban (1860–1870) több portréval díszített emlékszobor készült Gerendayék műtermében. A kiskőrösi Petőfi-szobor 1862-ben (175. sz.), a Kazinczy-emlék Érsemlyénben, 1863-ban (170. sz.), az említett Kölcsey-emlékoszlop Szatmárban 1864-ben (171. sz.), majd a két Kisfaludy-szobor Sümegen, 1870-ben (157. sz.). Nemcsak a közönség, hanem a szakértők is megelégedtek ezekkel a portrékkal, amelyek egy nagy rutinnal és sok tradicionális forma alkalmazásával dolgozó sírkőfaragó-műhely pro-

dukciói voltak. Erre éppen a sümegi Kisfaludy Sándor-portré szolgált példát. „Míg a pénzügyítés még javában folyt, jutalomdíjas pályázatot hirdetett a bizottmány, s annak eredményének megbíráására a pesti Képzőművészeti Társulatot kérte fel. Ez Gerenday Antal tervének adta az elsőséget, mire ezt a bizottmány tétovázás nélkül el is fogadta.”⁸⁸

A honvédelmek felállítására a kiegyezés után kezdődhetett meg. Gerendayék az elsők között vannak, akik honvédelmet készítenek. A kő formáját tekintve ezek mindig nagyon egyszerűek, leggyakrabban obeliszkok, esetleg oszlopok vagy téglalap alaprajzú, párkányokkal szintekre osztott, tükrökkel díszített tömbök. Jelképi eszköztáruk hagyományos: cserkoszorú, babérág, s a fegyverek: kard, puska, ágyú, ágyúgolyó. 1868-ban állították fel a szolnokit (190. sz.), 1869-ben a már említett hatvanit (173. sz.), 1875-ben a háromszékit (174. sz.), s 1877-ben a tabánit (166. sz.). Ez utóbbi „gúla alakú szürke márvány síremlék, négy golyón nyugodva, tetején égő bombát ábrázoló jelvényvel. Egyszerű sírkő csak, monumentális igények nélkül, de egyszerűségében is nemes és kifejező.”⁸⁹

Mind a honvédelmek, mind az emlékszobrok leggyakoribb formái megjelennek már az Album rajzai között is: II. Lap 7. (49. kép), III. Lap 16., 17., illetve XIV. Lap 92., 93. és 94. (53. kép) rajzokon.

1894-től indul a Kossuth-szobrok felállítására irányuló mozgalom.⁹⁰ A Gerenday cégnek sikerül megállapodásra jutnia a Függetlenségi Párttal, mely ennek a mozgalomnak kezdeményezője és irányítója, s a Párt azoknak a kisebb községeknek, amelyeknek nem volt jelentősebb anyagi alapjuk, Gerendayékat ajánlotta. Ehhez sikerült megszerezniük Kossuth Ferenc támogatását is.⁹¹ 1894 és 1903 között 21 Kossuth-emlékszobrot állítanak fel az ország különböző városaiban és falvaiban. 1903 után azonban már nem kapnak több megrendelést. Ekkor már reprezentatívabb, egészalakos, egyedi, szobrászművészek által készített emlékműveket állítottak.

Gerendayék Kossuth-szobrai bronzból vagy bronzírozott cinkből készültek kőtalappal és szállították hozzá a kovácsoltvasból készült kerítéseket is. Két mintát ajánlottak,⁹² az egyik az 1848-as forradalom idején ábrázolja Kossuthot, a másik öregkorában. Az 1848-as szobor ideálportré, az öntőmintát Kiss György készítette, ez a Magyar Nemzeti Galériában levő gipszszobor alapján igazolható.⁹³ A másik szobormintát, amelyet Gerendayék sorozatban öntöttek az emlékszobrokhoz, inkább tekinthetjük öregkori ideálportrének, mint tényleges arcképnek. Jóval merevebb, mint az a nagy jellemzőerővel készült öregkori mellkép, amit ugyancsak Kiss György készített és szintén a Galériában van.⁹⁴ Kiss György neve azonban nincs rajta a szobrokon és nem említik a nyilvánosság előtt sem. Erre a korban – s éppen Kiss György esetében – találunk más példát is. A Zsolnay-gyár például csak „olyan hivatásos szakemberek művészetét vette igénybe, akik kifelé nem helyeztek súlyt nevük megemlézésére”.⁹⁵

A hagyatéék rendezetlen tervecsomójában⁹⁶ két olyan rajz található, amely fali emléktáblákhoz készült. Ezek megvalósulásáról eddig nem tudunk.

A SZÁZADFORDULÓ ÉS A SZECCESSZIÓ

Utaltunk már azokra a változásokra, amelyeket az arisztokrata ízlést követő újjazdag nagypolgárság igényeinek kielégítése a cég stílusorientációjában, s az anyagok alkalma-

zásában a századforduló táján okozott. Egyre több a figurális szoborral díszített síremlék, s a méltatók szavai szerint ezek az emlékek a milánói vagy a genovai temetőkre illelnek. A köztudatban ekkor igen erősen élt az olasz temetők képe. Jókai fantáziáját is megihlette ez a tárgy, és Sirkőalbum című regényében foglalkozott vele. Ez a regény Jókai gyengébb művei közül való, csak a hátrahagyott művek kiadásakor jelent meg 1912-ben.⁹⁷ Vértanúság, orosz tárgyú krimi, az orosz tél és az orosz politikai viszonyok minden egzotikumával, a halottaknak mégis az olasz temetőkben állítanak gazdagabbnál gazdagabb síremlékeket. „Egyetlen roppant malachit obelisz, hasonló két lépcsőtalapzattal. A sötétzöld drágakő lapra alabástrom nemű alakja borul, baljával fejéről a fátyolt fölemelve, jobbával az író stylust a kőlapra illesztve.” „Fekete gránit egyiptomi portale volt, melynek lépcsőin egy fehér márvány nőalak lép fel lefátyolozott arczzal, két kezében hamvvedret emelve, melynek nyakát cserlomb és mátkoból font koszorú köríti. A portale közepén egy bronzajtó, mely a kriptába vezető lépcsőkre nyílik. Azon is egy allegóriai dombormű.”⁹⁸ E néhány sorban Jókai szinte összefoglalta a kor síremlékeinek jellegzetes szimbólumait.

A milánói és a genovai, illetve a bécsi temetők századforduló táján készült síremlékeit összehasonlítva azt látjuk, hogy az olasz sírközművészetben nagyobb szerepet kap a figurális szobrászat, míg a bécsi temetőkben inkább az architektonikus elemek dominálnak.⁹⁹ A figurális szobrászatban rejlő közvetlenebb kifejezőerőt fokozzák az expresszív és érzelmes gesztusok, a szobrok virtuóz faragása és a természetes anyagkezelés.¹⁰⁰ A magyar közönség nem a reprezentatívabb, de kevesebb kifejezőerővel bíró architektonikus síremlék típusát, hanem az érzelmileg erőteljesebben ható olasz mintát választotta, ezért lendült fel az olaszországi szobrok importja. A hagyatékban fennmaradt az a szoborkatalógus, amelynek alapján rendelt a cég.¹⁰¹ Ezek több példányban előállított, tagonként változtatható, összerakható szobrok voltak. Ebből a készletből került ki Beniczkyne Bajza Lenke. (3. sz.), a Srányi- (72. sz.), a Hekler- (33. sz.), a Gorzsik- (25. sz.) és a Vargha-síremlék (88. sz.) (55. kép) angyalalakja. Feltételezhető, hogy a Horánszky Nándor kereskedelmi miniszter sírján levő angyalfigura is olasz gyártmány (35. sz.).

Ezek a síremlékek gyakran két hangsúlyos elemből állnak. Az egyikkel a monumentalitás hatását kívánják elérni, míg a másik, a figura hordozza az érzékekre, érzelmekre ható tartalmakat. Kezdetben ezt még nem hangsúlyozzák az anyagok kontraszthatásával (ilyen a Vargha-síremlék), a későbbiekben viszont már kifejezetten építenek erre a hatásra is (pl. Horánszky- vagy Srányi-síremlék).

Beniczkyne Bajza Lenke sírjára lankadt fájdalommal borul az angyalfigura, de többnyire borongós meditációnál többet nem közvetítenek ezek a szobrok (Vargha-, Horánszky- és Gorzsik-síremlék). A Hekler-síremlék egyszerű talapatára a halálról mit sem sejtve érkezik könnyed szárnycsapással a rózsát hozó angyal, a Srányi-síremléken pedig mozdulatlan közönnyel áll.

A szecesszió hatásának erősödésével párhuzamosan megváltozik a monumentális szobor szerepe a síremléken. Az érzelmileg talajtalan, de mégis hangzatos és a síremlékhez külsődlegesen kapcsolódó angyalfigurák helyét olyan nőalakok veszik át, amelyek kompozicionálisan beilleszkednek a síremlék egészébe. Bár gesztusaik nem mentesek az érzélgősségtől, formai megoldásaik, plasztikai kezelésmódjuk is többet árul el tartalmi vonatkozásaikból, mint a korábbi angyaloké. Azt is mondhatjuk, hogy egyfajta szekularizáció játszódik le a szemünk előtt. Eltűnnek az angyalszárnyak, s eltűnik velük együtt

a már üressé vált vallásos halálértelmezés, hogy helyt adjon a halálhoz való új viszonyulásnak [Hoffmann- (34. sz.) és Huitius- (37. sz.) síremlékek].

E folyamatban átmenetet jelent a Hegedüs család sírboltja (31. sz.) (56. kép), ahol szecessziós formaadású, mozaikkal díszített környezetbe vallásos áhítatot sugárzó angyalalak kerül, s a kompozíciós megoldás is elég kényszeredett. A Borbás-síremlék (57. kép) hatása elsősorban a szín- és formakontraszton nyugszik. A két ellentétes anyag – a fekete gránit és a fehér márvány – a puha szórt fény és a tükrös csillogás plasztikailag is ellentétes megoldásokat kíván. E síremlék gránittömbjének jellegzetes, tört ívű kontúrja még azt a tendenciát jelzi, amely a szecesszió dekorativitás igénye szerint kezeli ezt a kemény, nehezen megmunkálható anyagot is (6. sz.).

Néhány év múltán, az 1910-es évek második felében azonban egy másik tendencia válik uralkodóvá. A gránittömböket architektonikusan formálják meg, súlyos, nehéz tömegekből alakítanak ki archaikus hatású kapuépítményeket. Jókai szavai jutnak eszünkbe: „Fekete gránit egyiptomi portale volt ...”¹⁰² A formavilág tartózkodó és szűkszavú, a kontúrok zártak, a nagy, sík felületeken az anyag szépsége érvényesül. A többnyire kannelúrozott pillérek, illetve oszlopok nehéz teherként viselik az eltűnt arányú, megbontatlan tömegű, háromszöges lezárású áthidaló elemeket. A fejezetek, lábzatok vagy elmaradnak, vagy lappá egyszerűsödnek.

Persenszky Lajos síremlékén (56. sz.) ehhez az architektonikus kerethez hagyományos módon kapcsolódik a hagyományos kialakítású figura. A Scheuring család síremlékén (58. kép) a szecesszió formai hatását tükröző, a mozdulat kifejezőerejét túlzottan hangsúlyozó síró nőalak és az architektonikus keret aránya az alak törékenységét, a keret monumentalitását hangsúlyozza (69. sz.).

A Kerepesi temető árkádsorában és közvetlen közelében több olyan architektonikus síremlék is van, amelyen nincs monumentális figura. Ezek közül kiemelkedik a Schunda család síremléke, amelynek bronz domborművét Beck Ö. Fülöp készítette (71. sz.), és Bezerédj Viktor síremléke (5. sz.).

E monumentális síremlékek mellett továbbra is készültek egyszerűbb, kisebb méretű sírkövek. A hagyatékban szép, összefüggő tervsorozat maradt fenn 1909-ből,¹⁰³ mely a szecesszió közkeletű formakincsét hasznosítja. Érdekes nyomon követnünk, hogy a szecesszióban nemcsak a díszítőformakincs alakul újjá, hanem megváltozik a kövek befoglaló formája is, oldottabbá válnak a kontúrok. A tömb zártságát, tömörségét bontják meg a gyakran alkalmazott üvegmozaik betétek.

A tervek mellé írt megjegyzések arról tanúskodnak, hogy sok megvalósult közülük. A Kerepesi temetőben kettő található ezek közül: az egyik Gerle Lajos építész sírján (23. sz.), ahol egyszerű márványsztyélére a kövel egybefaragott gyászoló női félalak borul, a másik a Knopfer család sírboltján (43. sz.), ahol gránittömbre kerül az üvegmozaik díszítés.

Gerendayék tervei és síremlékei között alig találunk olyanokat, amelyek *formai* elemeikben is kapcsolódtak volna a nemzeti törekvésekhez, csak az 1909-es tervkönyvben van néhány példa.

1904-ben több terv készült az Andrássy grófok krasznahorkai sírkápolnája számára.¹⁰⁴ Ezek szép, neobarokk tervek, a hagyományos formakincs alkalmazásának első bizonyítható példái Gerendayéknál. Formailag hozzájuk kapcsolódik egy neobarokk tervsorozat,

amely talán szintén a századforduló táján készült. A tervek finom arányúak, érettek, nem túldíszítettek.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A húszas években még több olyan síremléket állítanak fel, amelyek a korábban kialakult típusokhoz kapcsolódnak (Neczpáli Justh Gyula, 41. sz., Knopfer család síremléke, 43. sz., Waigand sírbolt, 92. sz.).

A hagyatéck egyik tervkönyve az 1926 és 1932 közötti terveket tartalmazza.¹⁰⁵

Az alaphang a finom díszítésű neobarokk, de néhány klasszicizáló tervet is találunk. Közéjük tartozik annak a síremléknek a terve, amelyet ifj. Gerenday Antal rajzai alapján 1938-ban állítottak fel Kölcsy szatmárcsekei sírja fölé (59. kép). Egy szabályos hatszög alaprajzú hasábj, élein sima törzsű, egyszerű növénydíszes fejezetű oszlopok állnak. Az oszlopok párkányt hordanak, amely a síremlék tengelyében megszakad. Az így kialakuló bejáratot az oszlopok tetején levő két karcsú váza is hangsúlyozza. Az oszlopocsarnok közepén áll az egyszerű síremlék, szintén a motívummal (158. sz.).

Gerenday Bélának 1937-ben állítottak síremléket a Kerepesi temetőben (22. sz.): klasszicizáló architektonikus keretben szentimentális Krisztus-alak áll. Ugyanígy nem illeszkedik a két elem a Schöpfer-síremléken sem (70. sz.). A figura e két síremléken mind a kompozícióban elfoglalt helyét, mind a kifejezni kívánt tartalmakat tekintve közelebb áll a századforduló hiteltelen szobraihoz, mint a szecesszióban már elért formai és kompozicionális egységhez.

A cég harmadik vezetője, ifj. Gerenday Antal építész lett. Pályaválasztását memoárjában így indokolja: „A cég hozzájárult ahhoz, hogy a sírkövet állító közönség figyelme a szobrok felé forduljon, és ebből meg is volt a maga haszna, de profitáltak maguk a szobrászok is. Mindinkább előfordult, hogy a rendelő, aki szobrot akart, egyenest egy kiállító szobrászművészhez fordult. Azonkívül a szobrászok szervezkedtek is, és elérték, hogy közületi, vagy gyűjtött pénzből csak náluk lehessen megrendelni. Ezzel a versennyel ezúttal már nem szobrást, hanem építést kellett szembeállítani.”¹⁰⁶

Az utolsó tervkönyben¹⁰⁷ van néhány szép arányú geometrikus terv is, amely hasábjból, álló és fekvő lapokból szerkesztett. Ezekről így szól a memoár: „... kidolgoztam egy művészeti gondolatmenetet a formák elvont kifejezőképességéről, és ennek alapján is készültek tervek, amelyek igen korán, és a honi piacon egyedül nálunk képviselték az absztrakt stílust”.¹⁰⁸ A Farkasréti temetőben található néhány megvalósult darab e modern felfogású síremlék-tervek közül.

Összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy az az egyszerű, kisméretű romantikus elemekkel díszített síremléktípus, amellyel Gerenday Antal Albumában találkozunk, egészen az 1880-as évek közepéig általános Magyarországon. Ezek a síremlékek kielégítették a kor puritán igényeit és romantikus formálásukkal a nemzeti törekvések kifejezőivé is válhattak.

Az 1880-as évek végétől kezd kialakulni a reprezentatív, figurális szoborral díszített eklektikus síremlék, melynek kompozicionális megoldatlanságaira a szecessziós síremlékek keresik és találják meg a választ. A kisméretű, egyszerű síremlékek hagyományos díszítése és befoglaló formái is átalakulnak a szecesszióban. A szecesszió hatásának el-

múltával a síremlékművészet újra a hagyományos motívumkincséből meríti formáit, de a kor igényeinek megfelelő jelentős síremléktípust a Gerenday cég működése alatt már nem hozott létre.

FÜGGELÉK

JEGYZÉK A GERENDAY-HAGYATÉKBAN LEVŐ NYOMTATOTT KIADVÁNYOKRÓL

- Architecture funéraire par Mr Cesar Daly architect. Tombeau Cimetière de Colombe par Rabau architect. Huguelin, é.n. (A terveken látható legkésőbbi évszám 1868.)
- Atelier pro práce umelecké a hrbítovani architekturu. Sajak. (30-as évekből származó cseh eredetű fényképes kiállítási sírkőkatalógus)
- Atlas zur Zeitschrift für Bauweisen. Herausgegeben unter mitwirkung der Königlichen technischen Bau-deputation und des Architekten Vereins zu Berlin. Jahrgang IV. Berlin, 1854. Verlag von Ernst und Korn
- Document sur l'art décoratif Français du IXe au XIXe siècle. Matériaux et documents d'art Décoratif. Librairie d'Architecture et d'art Décoratif. Armand Guérinet, éditeur, Paris, é.n. (Századforduló körül.)
- Gerenday Antal: Album. Kiadja az első országos szabadalmazott márványműgyár tulajdonosa. 1864.
- Isten kardja, hősök emléke. A Hősök Emlékét Megörökítő Bizottság kiadványa, 1916.
- A Kerepesi-úti temető. Útmutató és tájékoztató húsz ábrával és az egész temető térképével. Szerkesztette és kiadta Kovács Dénes. Budapest, 1894.
- Modern sírkőalbum. Kiadja Balázs Károly, Óbecse, é.n. (20-as, 30-as évek fordulóján)
- Myskovszky Viktor rajzalbuma. Erdély és Felvidék művészeti emlékei. é.n.
- C. Percier et P. F. L. Fontaine: Recueil des décoration intérieures ... Paris, 1801.
- Rajzalbum a császárkori Róma emlékeiről. Pontos építészeti részletrajzok egyes tagozatokról is. Minden megjelölés és szöveg nélkül.
- Mustersammlung für Steinmetzen zu finden bei Bergmann und Roller. Heft II. és III. München. é.n.
- Alte Volkstümliche Grabmäler aus Norddeutschland. Text von Ludwig Lindner. Verlag Alexander Schöpp, Eberfeld, é.n. (Gerendayékhoz 1928-ban került.)
- Sammlung von Grabmälern in Stein, Holz und Metall, nebst den Details hiezu gezeichnet von L. Wind, architekt. Verlag Braun und Schneider, München, é.n.

JEGYZÉK A GERENDAYÉKNÁL KÉSZÜLT EMLÉKMŰVEKRŐL ÉS SÍREMLÉKEKRŐL

A jegyzék nem teljes. Az első rész a Kerepesi temetőben található jelentősebb síremlékeket tartalmazza. A következő két részben a forrásokban említett vagy a tervanyagban dokumentált ismeretlen helyű, illetve vidéken felállított síremlékeket soroljuk fel. A jegyzék utolsó két részében a köztéri emlékművek és a Kossuth-szobrok vannak.

A jegyzék a következő adatokat tartalmazza:

A halott neve, ha ismert, *foglalkozása*, *születési-halálozási évszáma*, *a síremlék készülésének ideje*, ha eltér a halálozási évtől. *Temetői cím*: az első szám a parcellát vagy parcellarészt jelöli, a második a sort, a harmadik a sírhelyet. *Sajtóközlés*. *Fénykép*, *terv* vagy *szöveges említés* a Gerenday-hagyatékban. *Analógiák*

Rövidítések:

VU: Vasárnapi Újság

KD: A Kerepesi úti temető. Szerkesztette és kiadta Kovács Dénes. Budapest, 1894.

Alb.: Gerenday Antal: Album. Kiadja az első országos szabadalmazott márványműgyár tulajdonosa. 1864.

Ádámfy: Ádámfy József: A világ Kossuth-szobrai. Népművelési Propaganda Iroda, é.n. (1980.)

HT: Terv a Gerenday-hagyatékban

HF: Fényképalbum. Gerenday Antal és fia académiái szobrászok Márványmű gyárában saját tervei szerint készült síremlékek a Kerepesi út melletti sírkertben.

HU: Album az újságcikk kivágatok számára, 1896–1913.

A: Analógia

fm: fal mellett

1. Bajza József, író 1804–1858.
KD, 13. o. Képpel.	1/34
2. Beniczkyné Bajza Lenke, 1842–1905.
Fényképalbum az Olaszországból megrendelhető szobrokról. Hagyaték.
A: Luigi Larghi: Guida de Cimiterio Monumentale di Milano. 1923. 51. o.
Kép: Famiglia Tantardini.	3/29–1–39
3. Beöthy László, író, +1857.
VU, 1859. 526. o.	1/29–1–3
4. Bezerédj Viktor, 1885–1915.	Árkád, bal
5. Borbás család sírboltja. Készült 1875.
KD, 42. o.	bal fm. 303
6. Deéteri Borbás Vince, egyetemi tanár, 1844–1905
HU, 1913.	1/19–1–5
A: Moderne Wiener Grabdenkmälern. Erste Serie, 24-es kép.	
7. Bottlik és Rajkovich család sírboltja. Első temetés: 1853.
KD, 42. o.
Alb: V. Lap, 27-es rajz.
A: Carl Riess: Grabmonumente... Blatt 15, és Jegyzék a vízivárosi temető ...
Andreas Siemayer sírja, 1876. Képpel	Bal fm 103
8. Naum Bozda, görögkatolikus egyházfő, 1784–1853
(Cirill betűs felirattal)
Alb. VIII. Lap 50-es	5–1–1
9. Csányi László, +1849	29
10. Csernátony Lajos, újságíró, 1823–1901
Relief arképét készítette: özv. Szendéné Dárday Olga (Már nincs a helyén)
VU, 1902. 731. o. Képpel.
HU,	28–2–1
Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón. Budapest, 1954. 77. o.	
11. Daur és Salzer család sírboltja
(Készült 1912 és 1921 között)	Árkád, bal
12. Ditrich Károly, 1827–1911
A: Luigi Larghi: Guida de Cimiterio Monumentale di Milano. 1923. 59. o.
Kép: Coningi Frey, 1911.	19–1
13. Egressy Béni, zeneszerző, +1851 (Élt 37 évet)
VU, 1859. 526. o. Képes Újság, 1859. 174–175. o. Képpel.
KD, 18. o. kép.
Alb. XII. Lap, 84-es.	1/34–1–36
14. Egressy Gábor, színész, 1808–1866	1/29–2–29
15. Erkel Elek, főzeneigazgató, +1893 (50 éves korában)
KD, 42. o.	1/34–3–7
16. Fánicsy Lajos, színész, 1809–1854
Alb. VIII. Lap, 52-es.	1/29–1–12
17. Földvály Mihály, 1824–1895. Készült felesége halálakor, 1904-ben
HU, 1904.	29
18. Füzéressy Géza: 1881–1909.	18
19. Garadja György, herceg, 1848–1914.	18
20. Garay János, költő, +1853.
VU, 1855. 269. o. „... az obeliszk alján levő fülkében négy zöldkötetű	1/29–1–38

könyv van igen természetihven márványból kifaragva” – már nincsenek a helyükön.

VU, 1859. 526. o.

Képes Újság, 1859. 174–175. o. Képpel

KD, 42. o.

21. Gerenday József +1862 (Élt 49 évet)

Jordán Ernesztina +1862 (Élt 17 évet)

Két egyforma emlékoszlop a Sebastiani-sírbolt két oldalán.

Pester Lloyd Kalendar, 1863. IX. hirdetés.

22. Gerenday Béla, 1863–1936.

23. Gerlák Lajos, építész, 1863–1910

HT Tervkönyv, 1909.

HU, 1911.

24. Glósz család sírboltja. Első temetés: 1863.

25. Gorzsis Lajos, 1887–1904.

(Nem jelzett. Csak a motívumok alapján Gerenday)

26. Gozsdu Manó sírboltja. 1802–1870.

HF

KD, 42. o.

A: John Gloag: Victorian Taste. Some social aspects of Architecture and Industrial Design, 1820–1900. London, 1962. 147. o. Az 1861-es londoni kiállításon szereplő Edward White készítette *óra*: felépítése, ornamentikája és arányai alapján.

27. Gruz Albertné Erdei Róza, +1915

28. Győry Elek +1904

HU, 1904.

29. Hajnik Pál, országgyűlési képviselő, 1808 (?) – 1864

HU, 1904.

30. Hegedüs Lajos, író, színész, +1860

HU

31. (felsőeőri) Hegedüs család sírboltja

Első temetés: 1870. Készült 1904 és 1913 között.

32. Hegyi Aranka, színésznő, +1906

Második sírköve, készült 1913-ig.

HU, 1913.

33. Hekler Károly, műszaki tanácsos, +1902

(Élt 43 évet)

34. Hoffmann család sírboltja. Első temetés 1858.

Készült 1903 és 1910 között.

HU, Budapesti Hírlap és Pester Lloyd, 1910. III. 20.

35. Horánszky Nándor, kereskedelmi miniszter, 1838–1902

VU, 1904. 765. o. Képpel.

HU, 1904

HT, 1902-es dátummal

36. Hudetz János családja. Első temetés 1907.

37. Huitius család sírboltja. Első temetés 1870.

Készült, 1909.

HU, Budapesti Hírlap és Pester Lloyd, 1910. III. 20.

38. Ismeretlen színész síremléke.

Színészjelképek. A névtábla kiesett. A Gerenday tábla a helyén maradt.

Alb. VI. Lap, 34-es.

39. Jókainé Laborfalvy Róza + 1886

A bronzdiszitményt Zala György készítette.

VU, 1904. 765. o. Képpel.

bal fm 48, sarok

bal fm 48, sarok

2/26, sziget

10–1

Bal fm 53.

29–3

Bal fm 101

20–1

1/48–1–27

1/29–1–7

9–4–57

Bal fm 86

3/29–1–80

1/29–1

Árkád, jobb.

28–1

Árkád, jobb

Árkád, jobb

1/34–3–22

2/34–2

- KD, 21. oldalon kép, 42. o.
 A: Moderne Grabsteine und Grabmonumente von Wiener Friedhöfe. Blatt VIII. No. 15.
40. Jungfer család sírboltja. Első temetés: 1908. Árkád, bal.
 A bronzdíszítmények a család műhelyében készültek.
41. Neczpáli Justh Gyula, 1850–1917. 1/10–1–18
 A: Moderne Wiener Grabdenkmälern. Erste Serie, 22-es kép.
42. Kisfaludy Károly, +1830. Készült: 1853. 2/29–1–2
 A ma álló talapzaton kereszt volt.
 Alb. VIII. Lap 50-es
 Színes könyvomatós rajz a hagyatékban
 VU 1859, 526. o. Képes Újság, 1859. 174–175. o.
43. Knopfer család sírboltja. Első temetés: 1879. Árkád, jobb.
 Valószínűleg 1921 után készült.
44. Köllő Miklós, szobrász, 1861–1900. 28–21–55
 HU, 1904.
45. Kövér Lajos író, ügyvéd, 1825–1863. 1/29–1–9
 HU, 1904.
 Alb. VIII. Lap, 57-es.
46. Lendvay Márton, színész, 1807–1858 1/34–2–22
 VU, 1859. 526. o. Lendvay síremléke a pesti temetőben (Gerenday Antal emlékművei). Aláírás: kempf.
 Ui: 532. o. Kép.
 KD, 23. o. Kép
- A: Musterbuch für Bildhauer. Eine Sammlung von Grabmälern, ... 106. kép.
47. ifj. Lendvay Mártonné Fánscy Ilka, 1840–1904. 1/34–2–26
 (Csak a motívumok alapján Gerenday)
48. Lisznyay Kálmán költő, 1823–1863. 1/29–1–14
 HU
49. Lyka család sírboltja. Első temetés: 1871. Bal fm 128.
 50. Markfy Sámuel, 1860–1902 1/29–1
 HU, 1904.
51. Mészöly Géza festőművész, 1844–1887 1/34–1
 52. Molnár M. György színész, +1891. 1/34–3–17
 Készült 1896.
53. Paulay Ede színházigazgató, 1836–1894. 1/34–1–2
 Relief: Margó Ede.
 HU
54. Pauler Tivadar miniszter, egyetemi tanár 1/34
 1816–1886.
 KD, 42. o. Alb. XII; Lap 80-as rajz változata.
55. Pákh Albert, a Vasárnapi Újság szerkesztője, 1823–1867. Jobb fm 239
 VU, 1870 586. o. 589. o.: Kép
 Tervezte: Schmidt Frigyes. Módosította: Schulz Ferenc
56. Persenszky Lajos, 1851–1912 18–1
 A: Luigi Larghi: Guida de Cimiterio Monumentale di Milano. 1923. 59. o.
 Coningi Frey, 1911. Kép.
57. Planér család sírboltja. Bal fm 365
 KD, 42. o.
58. Polyák Béla sírboltja, első temetés, 1918. Bal, árkád
 HU
59. Puskás család sírboltja. Bal, fm 339.
 KD, 42. o.

60. Püspöky család sírboltja
KD, 42. o. Bal, fm 574.
61. Reguly Antal nyelvész, akadémiai tag, 1819–1904
HU, 1904. 1/29–1–2
62. Remellay Gusztáv, +1866
HU 1/29–2
63. Reményi Antal szabadságharcos, közíró, 1825–1913
Az obeliszken 3 bronzrelief volt. 1/29–2
HU, 1913.
64. Reviczky Szevér, 1840–1864. 9–4–55
Hazánk s a Külföld, 1865. 232–233. o. Kép: Haske
VU, 1865, 116. o.
HU
65. Rupp család sírboltja. Készült 1887 előtt
HF Jobb fm 149
66. Sárossy Gyula költő, 1816–1861
HU, 1904. 1/29–1–6
67. Scheuring János családi sírboltja. Első temetés, 1914
Árkád, jobb
68. Schöpfer Aladárné +1938 34–1
Középen hiányzik egy kancellúrázott kőtábla és a fölé állított kereszt.
69. Schunda család sírboltja. Első temetés: 1883. 19–1
Készült: 1911. Dombormű: Beck Ö. Fülöp.
HT: a dombormű motívumához hasonló ábrázolás
HU
70. Simonyi család sírboltja. Készült 1913. 18–1
Barbácsi és vitézvári Simonyi József (1773–1832)
(Simonyi óbester) bronz büsztjével. A portrét a Szépművészeti Múzeum
(ma valószínűleg MNG) olajképe után mintázták.
HU, 1913.
A: Moderne Grabsteine und Grabmonumente von Wiener Friedhöfe. Blatt
XXVIII; No. 51.
71. Srányi János, 1803–1874 19–1
1890 előtt nem készülhetett.
72. Szalay László író, 1813–1864. Jobb fm 134
Ország tükre, 1864, 370. o.
Családi Kör, 1864, 105. o.
73. Szathmáry Árpád színész +1901 28–8–1
HU
74. Szathmáry György, 1848–1898 28–1–3
75. Szájbély család sírboltja. Első temetés: 1911
Árkád, bal
76. Szász Károlyné Bibó Antónia, 1837–1900. 28–1–14
77. Székási Sacelláry család sírboltja, 1932. Bal fm 63
78. Szendrői Borsodi Endre, 1801–1861. Bal, fm 62
79. Szentpétery Zsigmond színész, 1798–1858 9–4–56
VU, 1859. 587. o.
HU
80. Szerdahelyi Kálmán színész, 1829–1872. 9–1–67
Lehmann Róbert terve.
HU
81. Szigeti József színész +1902 1/34–3–21
Aranyozott kereszt volt rajta. Névtábla leesett.
HU
82. Szivák család sírboltja. Első temetés: 1912. Árkád, bal
HU, 1912.

83. Szontágh Gusztáv filozófus, 1793–1858. HU, 1904. 1/29–1–11
84. Tasner Antal író, 1808–1861. Alb. V. Lap 29-es rajz. 9–4
85. Tóth Lőrinc +1902 VU, 1904. 765. o. HU, 1904. 28–1
86. Vachot Sándor akadémiai tag, 1818–1861 HU, 1904. 1/29–1
87. Vadnai Károly író, 1832–1902 HU 29–1–16
88. Vargha Imre miniszteri tanácsos. Első temetés: 1901 HU, 1904. 29–3
- Fényképalbum az Olaszországból rendelhető szobrokról.
A: Luigi Larchi Guida de Cimiterio Monumentali di Milano. 1923.51. o.
89. Vécsey Tamás jogász, egyetemi tanár, +1912 HU, 1912 10–1–1
90. Volkmer család sírboltja. Első temetés: 1913 Árkád, bal
91. Vörösmarty Mihály, 1800–1855. Hagyatékban színes litográfia. Jobb fm 82.
- VJ 1858. 469. o. Kép: az előbbi kép fekete-fehérben.
VU, 1859. 526. o.
Képes Újság, 1859, 174–175. o.
VU, 1863. 303. o. Londoni kiállításon szerepel a minta.
KD, 42. o.
Alb. VI. Lap, 33-as rajz.
92. Waigand Ferenc családi sírboltja. Első temetés: 1918 Árkád, bal
93. Zilahi Kiss Károly író, újságíró, 1808–1864 VU, 1865. 189. o. 9–4–66
94. Zuckermann Gyula, 1861–1936 10–1

ISMERETLEN HELYEN FELÁLLÍTOTT, FORRÁSOKBAN EMLÍTETT GERENDAY-SÍREMLÉKEK

95. Antall Géza sebész, +1889 KD, 42. o.
96. Antonio család sírboltja. KD, 42. o.
97. Bálint-féle sírbolt. Gerenday hagyaték. Családi iratok.
98. Barna Izidor, +1913. HU: Farkasréti temető, Margó Ede dombormű.
99. Brandtner Ilonka, HF és HU
100. Bruck Lajos, HU, 1913.
101. Brugavizky Anna, HF
102. Chmel család sírboltja. KD, 42. o.
103. Jeszenovai Csaplovics Pál, HF
104. Csernovics György, HF
105. Dvorák György, HT, rendezetlen egyedi tervek. Megrendelés. Farkasrét (?)
106. Fenyvessy Ferenc veszprémi főispán, HU, 1904.
107. Ferenczy József, HF
108. Forster May bárónő. Rendezetlen egyedi tervek. Megrendelés. Farkasrét (?)
109. Dr. Földváry István, +1910. HU, 1911.
110. Fráter Jenőné Kelty Emma, HT, rendezetlen egyedi tervek.
111. Gasperini család sírboltja. KD, 42. o.
112. Göndöcs István zeneszerző, +1912. HU, 1912.
Kerepesi temető nyilvántartásában 10–3–51 sírhelyen szerepel.

113. Gränzenstein Béla államtitkár, HU, 1913.
 114. Harmath Hedwig színésznő, HU, 1912.
 115. Hegedüsné Bodenburg Lina, +1860. VU, 1860. 492. o. Kép.
 116. Hinka József, HF
 117. Jakab Péterné, HT rendezetlen egyedi tervek, 1913.
 118. Kállay család sírboltja, KD, 42. o.
 119. Kandó Kálmán, KD, 42. o.
 120. Kapuváry Kapy Miklós, HU, 1913. Farkasrét. Relieffel.
 121. Kehrer Pál, HF
 122. Kempelen Győző, VU, 1865. 568. o.
 123. Királdi Hercz Zsigmond udvari tanácsos, HU, 1904.
 124. Kmoskó-sírbolt. Gerenday hagyatéék. Családi iratok. 1915–17.
 125. Kovács Sebestyén Endre sírboltja, KD, 42. o.
 126. Kürthy Sándor 48-as honvéd. HF. A Kerepesi temető nyilvántartásában 629–1–85-ös számon szerepel.
 127. Lakatos Miklós 48-as honvéd. A Kerepesi temető nyilvántartásában 3/29–1–85-ös számon szerepel. HU, 1913.
 128. Langheinrich család sírboltja. HF. KD, 42. o.
 129. László László, HU, 1912.
 130. Léway Gyula egyetemi tanár, HU, 1912.
 131. Lukács Antal főrendházi tag, HU, 1912.
 132. Lummitzer Sándor sebész, egyetemi tanár. KD, 42. o. A Kerepesi temető nyilvántartásában 2/34–1–48 számon szerepel. 1892.
 133. Madarassy László író, HU, Kispesti temető.
 134. Madarász család sírboltja. KD, 42. o.
 135. Maywald József kegyesrendi tanár. HU, 1912.
 136. Dr. Nagy Emilné, HU, 1912.
 137. Nagybaráth Huszár-sírbolt, HF, KD. 42. o.
 138. Nedeczky Ödön kúriai bírós, +1905. HU, 1913.
 139. Nehrebeczky Sándor, HF, KD, 42. o.
 140. Peterdy Lajosné Rotter Irma, az Operaház tagja. HT rendezetlen egyedi tervek.
 141. Prónay államtitkár +1884. KD, 42. o.
 142. Sárkány József törvényszéki elnök. HU, 1904.
 143. Schodelné (Klein) Rozália, VU. 1859. 527. o.
 144. Sirály Ede, HF
 145. Splényi Ödön HU, Budapest, 1911. október 29. Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón. Budapest, 1954. 87. o.
 146. Szemenyei Tibor. HF
 147. Székely Imre zeneszerző, +1887. HU
 148. Szolner Antal miniszteri tanácsos, HU
 149. Szőnyi Pál, HF
 150. Anna Tauzer, HF
 151. Udvarhelyi Miklós színész, +1864. HU A Kerepesi temető nyilvántartásában 9–4–7 számon szerepel.
 152. Uhrl Józsa. HT rendezetlen egyedi tervek. Több változat, 1907.
 153. Visi Imre író, a Nemzet szerkesztője. KD, 42. o.
 154. Weninger Kamilla, HF
 155. Wenczel család sírboltja, KD, 42. o.

VIDÉKI SÍREMLÉKEK

156. Andrassy grófok részére készült tervek. HU, 1904. Krasznahorka, családi sírbolt. HT rendezetlen egyedi tervek.

157. Kisfaludy Károly síremléke és szobra volt lakóháza előtt. Sümeg. 1870. VU, 1870. 352–353. o. Két kép.
158. Kölcsey síremléke, Szatmárcseke.
I. 1855. Divatcsarnok, 1855. 960. o.
II. 1938. Több terv a rendezetlen tervek között. HT
HU: fénykép az elkészült síremlékről
159. Nagy Péter, református püspök, Kolozsvár. KD, 42. o.
HU, Magyar Ipar, 1910.
160. Nyáry Pál, Nyíregyháza. KD, 42. o. és HU, Magyar Ipar 1910.
161. Rosányi család sírboltja. Bély, Hont megye.
Terv a rendezetlen tervcsomagban
162. Török Pál református püspök, Kolozsvár. HF és HU, Magyar Ipar, 1910.
163. Vajda Péter, Szarvas. VU, 1861. 189. és 251. o.

KÖZTÉRI EMLÉKMŰVEK

164. Ácstesztér, Táncsics-szobor gránitalapzata.
MTA MKCS Adattár. Képpel. A szobor másolata a Kerepesi temetőben Táncsics Mihály sírján.
(Andrejka-Blahó)
165. Berzece. József főherceg 1000. szarvaslövést megörökítő emléktábla. HU, 1911.
166. Buda, Tabán, Honvédelem. VU, 1877. 337–338. o. Képpel. HU, Magyar Ipar, 1910.
167. Debrecen, Gályrabok emlékoszlopa. 1895. HU.
MTA MKCS, Adattár. Kép.
168. Derecske, 1848-as emlékmű. 1898. MTA MKCS Adattár, Kép.
169. Esztergom, Honvédelem. 1880. VU, 1880. 402–404. o. Kép.
170. Érsemlyén, Kazinczy-emlék. VU, 1863. 267. o.
171. Szatmár, Kölcsey emlékoszlop. 1864.
VU, 1864. 336, 384, 417–418. o. Kép.
Ország tükre, 1864. 286. o.
Családi Kör, 1864. 166. o.
172. Gödöllő, Petőfi emléktábla. MTA MKCS Adattár.
173. Hatvan, Honvédelem. VU, 1869. 204. o.
174. Háromszék, Honvédelem. VU, 1875. 134. o. Kép.
175. Kiskőrös, Petőfi Sándor mellszobra, VU, 1862, 393. és 400. o. Kép.
176. Kiskunfélegyháza. Emléktábla Petőfi gyermekkori lakóházán. VU, 1861, 214. o.
177. Komárom, Honvédelem. HU
178. Kőbölkút, Mária-szobor. HU, 1904.
179. Miskolc, Templom (?) Pálóczy László emléktáblája. VU, 1865. 89. o. Kép.
180. Nagykáta, Honvédelem. VU, 1897. 233. o. Kép. HU
181. Nagykőrös, Tetőtleni domb, Árpád-emlék. HU
182. Nikla, Berzsényi-szobor, talapzat. VU, 1857. 75. o. VU, 1860. 128. o.
183. Orsova. Rákóczi-emléktábla. HU, Újság, 1907. IX. 25.
184. Sepsiszentgyörgy, Honvédelem, KD, 42. o.
185. Szabadszállás, Petőfi-mellszobor, 1948 (?) MTA MKCS Adattár. Kép.
186. Szederkény, I. világháborús emlék, 1924.
MTA MKCS Adattár, kép.
187. Szeghegy, Honvédelem. HU
188. Székesfehérvár, Vörösmarty-szobor talapzata. VU, 1863. 1. o.
189. Szigetvár. Oroszlán. 1878. VU, 1878. 648. o. Kép.
Csak a talapzat. A bronz oroszlán Vandrák pesti gyárában készült.
Magyarország s a Nagyvilág, 1878. 593. o. Kőoroszlánt említ.
KD, 42. o.

190. Szolnok, Honvédemlék. VU, 1868, 621. o. Kép.
Terv: Borosnyai László, a Honvédegylet elnöke.

KOSSUTH-SZOBROK

191. Balmazújváros, 1898. (Az öregkori portré.) HU
Ádámfy, 38. és 55. o.
192. Báránd, 1896. HU. Ádámfy, 37. és 53. o. Kép: Köztéri mellszobrok: 7.
193. Berekböszörmény, 1898. HU, Budapest, 1908. II. 16.
Ádámfy 38. és 54. o. (1897-re datálja.)
194. Bihar-Diószeg, Románia, 1896. HU
Ádámfy, 37. és 53. o.
195. Bihar-Sarkad, Románia. 1902. HU, Budapest, 1908. II. 16.
196. Bihartorda, Románia. 1898. HU, Budapest, 1908. II. 16.
Ádámfy, 38. és 55. o.
197. Borsodmezőkereszttes, 1902. HU, Ádámfy, 41. és 61. o.
198. Dunapataj, 1894. KD, 42. o. Ádámfy, 37. és 52. o.
199. Kemece, 1902. HU. Ádámfy, 40. és 59. o.
200. Kenese, 1899. HU. Ádámfy, 39. és 57. o. Kép: Köztéri mellszobrok: 10.
201. Kölesd, 1897. vagy 1898. Ádámfy, 38. és 54. o.
202. Monor, 1901. VU, 391. o. Kép. Ádámfy, 39. és 58. o.
- HU. Lyka Károly: Szobrászatunk a századfordulón. Budapest, 1954. 87. o.
203. Ómoravica vagy Bácskossuthfalva, Jugoszlávia, 1896.
HU, Budapest, 1908. II. 16.
Ádámfy, 38., 54. o.
204. Salgótarján. HU. Gerendayék üzleti levelét közli a Salgótarjáni Lapok. (Valószínűleg nem készült el.)
205. Sarkad. 1902. HU. Ádámfy, 40. és 59. o.
206. Siómaros (Balatonszabadi), 1894. VU, 1894. 453. o.
KD, 42. o. Ádámfy, 37. és 52. o.
207. Szentés, 1898. HU, Budapest, 1908. II. 16.
Ádámfy, 38. és 55. o. Ez volt az első szobor, később bekerült a tanács épületébe.
208. Tarpa, 1902. HU. Ádámfy, 40. és 60. o.
209. Técső, Szovjetunió, 1896. Ádámfy, 38. és 53. o. Kép: Köztéri mellszobrok: 9.
210. Tenke, 1899. Románia. HU, Budapest, 1908. II. 16.
Ádámfy, 39. és 57. o.
211. Tiszalök, 1902. HU. Ádámfy, 40. és 60. o.

JEGYZETEK

Budapest Főváros Levéltára = BFL; Tanácsi Iratok = TI; Országos Levéltár = OL

1. BFL TI 5506/1855. május 12.
2. BFL TI 2463/1856. január 26.
3. Jegyzék a tabán-krisztinavárosi temető fenntartani javasolt sírjairól és síremlékeiről. 1931.
Jegyzék a vízivárosi temető fenntartani javasolt sírjairól és síremlékeiről. 1931.
4. BFL TI 2463/1856. január 26.
5. Dóka K.: A Pest-budai céhes ipar válsága. (1840–1872) Budapest, 1979.
6. uo. 176. o. Volt ún. kisebb gyárengedély is, ami a Lajtántúli tartományokra nem adott jogokat.
Ehhez kevesebb tőke is elegendő volt.
7. BFL TI 5506/1855. május 31.
8. BFL TI 5506/1855. 9520/1855. Dátum nincs.
9. BFL TI 5506/1855. május 12.

10. BFL TI 5506/1855. november 29.
 11. BFL TI 2463/1856. 9794/1856. Dátum nincs.
 12. BFL TI 5506/1855. 1855. július. és 1855. augusztus 31. 2463/1856. 1856. január 26.
 13. Pester Lloyd Kalendar. 1860. XXXIV. hirdetés
 14. Az erről szóló szerződés a BFL-ben őrzött Gerenday-hagyatékban. Lásd a 19. jegyzetet.
Építési engedély és tervrajz az Árpád utcai házhoz: BFL TI VI. 244/1856 1856. november 26.
 15. Az italméresi jog 1848 után is a földbirtokosok kezén maradt. Hasznosítása regálebérletek útján történt.
 16. OL Statthaltereii Abtheilung, Ofen 4878/1857
 17. Gerenday A.: Egy darab pesti múlt a Gerenday cég évszázados íróasztala mellől nézve. Kézirat, 1972. Xerox-másolata a Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében. Az alapító Gerenday Antal külföldön élő unokájának memoárja.
 18. Mérei Gyula: Magyar iparfejlődés 1790–1848. Budapest, 1951. 271–301. o.
 19. Mind a családról, mind a gyárról szóló adataink java része a BFL-ban őrzött Gerenday-hagyatékból származik. Levéltári címe és jelzete: Gerenday-féle sírkőgyár iratai. XI. 812.
- A hagyaték a következő részekből áll:
1. Családi iratok:
 Levelezés a családja feltárása ügyében;
 Ingatlanvásárlási és hitelügyek (Piszke, Pest);
 Bérházak átalakítási tervei és a kivitelezők számlái, 1915–1941;
 Gerenday György magánlevelezése;
 Egyéb családi levelezés.
 2. Másolókönyvek 1872–1906. (A kimenő üzleti levelek másolatai.)
 3. Főkönyvek 1917–1952, hiányosan. (Kiadások és bevételek, évi tőkeleltárak.)
 4. Tervrajzkönyv, 1909.
 5. Rendezetlen egyedi tervek, 1916 előtt.
 6. Tervrajzkönyv, 1926–1932.
 7. Fényképalbum. Gerenday Antal és fia académiái szobrász Márványmű gyárában saját tervei szerint készült síremlékek a Kerepesi út melletti sírkertben. (1887 után)
 8. Fényképalbum. Ferrara, Firenze, Milano, Genova, Bologna temetőiben található síremlékekről, a szobrász és a fényképész megnevezésével, 1833-tól, de zömmel az 1870-es évekből. A kötet végén ókori építészeti emlékek képei.
 9. Fényképalbum az Olaszországból megrendelhető szobrokról. Az album végén kimutatás a szobrok méreteiről, és a gyártó cégek címeiről. Feltételezésem szerint 1895-től 1905-ig volt használatban.
 10. Album újságcikk-kivágatok számára. Rendszerint csak a szöveg van beragasztva, így nem tudni a dátumot, és hogy milyen lapban jelent meg.
 Lásd még a Gerenday-hagyatékban levő könyvek jegyzékét is.
20. Vasárnapi Újság, 1863. 347. o.
 21. Lásd 19. jegyzet. 1. tétel.
 22. Gerenday A.: Album. Kiadja az első országos márványműgyár tulajdonosa Pesten. 1864. Készült Haske Ferenc könyvnyomdájában. Rajz: Gerenday Antal. Címlap: Haske Ferenc.
 23. Vasárnapi Újság, 1859. 526. o.
 24. Lásd a síremlékek jegyzékét.
 25. Lásd a köztéri szobrokról szóló részt és a jegyzéket.
 26. Vasárnapi Újság, 1859. 526–532. Lendvai síremléke a pesti temetőben. (Gerenday Antal emlékművei) Kép az 532. és az 537. oldalon.
 27. Vasárnapi Újság, 1860. 492. o.
 28. Vasárnapi Újság, 1863. 303. o. és A Kerepesi úti temető. Szerkesztette: Kovács Dénes. 1894. 41. o.
 29. A Kerepesi úti temető... uo.
 30. Gerenday A.: Egy darab pesti múlt ... 6. o.
 31. Lásd a 22. jegyzetet.
 32. Gerenday A.: Egy darab pesti múlt... 10. o.
 33. Lásd a 22. jegyzetet. Bevezetés.

34. Pester Lloyd Kalendar. 1860. XXXII. hirdetés, képpel.
35. Magyarország története 1848–1890. Budapest, 1979. 576. o.
36. OL 14649/1875. Részvénytársasági alapszabály. Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Miniszter 37. uo.
38. Mihóok S.: Magyarországi pénz-, hitel- és iparintézetek. 1873. 82. o. 57.
39. OL Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium 14649/1875. A részvénytársaságot feloszlató közgyűlés jegyzőkönyve, 3. o. 1873. július 8.
40. uo. 4. o.
41. OL FIKM 14649/1875. június 15.
42. BFL 37098/1879. IX. ügyosztály
43. OL FIKM 14649/1875. A részvénytársaságot feloszlató közgyűlés jegyzőkönyve. 3–4. o.
44. uo. 3. és 7–8. o.
45. Adress-Kalendar von Pest, Ofen, und Alt-Ofen. Herausgegeben von Gebrüder Pollak. 1870. XXXIX. o. Hirdetés, képpel.
46. Gerenday A.: Egy darab pesti múlt ... 7. o.
47. Szentiványi-Szendrei: Magyar Képzőművészek Lexikona. 1915. 557. o. Kő és Műkő. 1937. 2. szám. Gerenday Béla halálakor megjelent méltatás
48. Magyar Kő és Márványújság. 1906. március 15.
49. Magyar Ipar, 1910.
50. Ipari címtár. Összeállította: Koffler Károly. 1926. 810. szám.
51. BFL Gerenday-hagyaték. Családi iratok között.
52. BFL Gerenday-hagyaték. Fiumei út 7. ház átalakítási tervei és számlái.
53. Gerenday A.: Egy darab pesti múlt... 12. o.
54. A cég egészen 1952-ig fennállt, akkor megvonták tőle a működési engedélyt.
55. Karl Möllinger: Elemente des Rundbogenstiles für Schulen und zu technischen Zwecken sowie aus Anleitung zum Selbstunterrichte für Architekten, Bildhauer, Maler, Steinmetzen, usw. München, 1846.
- Karl Möllinger: Elemente des Spitzbogenstiles. Systematisch entwickelt nach den vorzüglichsten Bau und Kunstdenkmälern aus der Ganzperiode des Mittelalters für Schulen ... München, 1845.
56. Sammlung von Grabmälern in Stein, Holz und Metall, nebst den Details hiezu gezeichnet von L. Wind architekt. München, é.n.
57. Mustersammlung für Steinmetzen zu finden bei Bergmann u. Roller. Heft II. és III. München, é.n.
58. Musterbuch für Bildhauer Eine Sammlung von Grabmälern, Kaminen, Plastischen Ornamenten, etc. aus allen Stilen. Stuttgart, é.n.
59. 1875: a rajzokon szereplő legkésőbbi évszám.
- 1888: Hivatkozás a Musterbuchra Franz Sales Meyer: Handbuch der Ornamentik c. könyvében. 1. kiadása: 1888. Karlsruhe.
60. Grabmonumente. Eine Sammlung von Grabsteinen, Stelen, Grabkreuzen, Obeliskten, etc. in verschiedenen Stilarten. Etnworfen und Gezeichnet von Carl Riess. Professor an den Königliche Bauwerkschule in Stuttgart. é.n.
61. A Thieme-Becker Künstlerlexikon szerint (28. kötet, 344. o.) Carl Riess 1860-ban lett a stuttgarti Königliche Bauwerkschule tanára.
62. A vita 1861-ben folyt. Résztvevői: Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és gróf Waldstein János, Ung vármegye főispánja. A vitát ismerteti: Divald Kornél: A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Budapest, 1917.
63. Komárik Dénes adatai szerint Feszli Frigyes egyik házasságkötésekor a Gerenday család egy tagja volt a tanú. Szóbeli közlés.
64. Komárik D.: Romantikus építészet Magyarországon. Kandidátusi disszertáció. Kézirat, 1978.
65. Gerenday A.: Album. Bevezetés. L. 22. jegyzet.
66. Komárik D.: Romantikus építészet ...
67. Moderne Grabsteine und Grabmonumente von Wiener Friedhöfe. 30. Blatt. Lichtdruck. Wien, é.n. Blatt VI. No. 11.
68. Cosman Pejakovits síremlékének képe: Jegyzék a tabán-krisztinavárosi ...

69. Komárik D.: Romantikus építészet ...

70. Ez a kicsengése Henszlmann véleményének az Akadémia vitában is, de a templomépítészet számára is ezt tartották a legmegfelelőbb stílusnak. Lásd pl. a Religio c. egyházi folyóirat A magyarországi városok physiognómiája catholikus szempontból c. 1853-ban megjelent cikksorozatát. Az emlékművekre vonatkozóan pedig a legkézenfekvőbb példa a volt budai Hentzi-emlék.

71. Moderne Grabsteine und Grabmonumente ... L. 68. jegyzet és ugyanabban a kiadásban:

Moderne Wiener Grabdenkmälern. Die Künstlerische Ausschmückung der Wiener Friedhöfe durch Werke der Bildhauer ... mit einem Vorwort von Albert Ilg. Erste Serie: 1891, Zweite Serie: 1894.

72. A Dunaiszky testvérek számlájának képes hátoldala, 1867. és Schuster K. számlájának képes hátoldala, 1874. Mindkettő a Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményének Aprónyomtatványtárában.

73. Lásd a mellékelt jegyzéket is. A jegyzék tartalmazza a halott születési és halálozási évszámát, a síremlék készítésének évét, ha ismert, pontos helyét a Kerepesi temetőben, továbbá a sajtóközleményeket, forrásokat, terveket és az ismert analógiákat.

74. Érdekes jelenség: a színész nevét jelző tábla kiesett, de Gerendayék cégjelző táblája a helyén maradt. (39. sz.)

75. Grabmonumente. Eine Sammlung ... L. 60. jegyzet Bl. XXVII.

76. Vasárnapi Újság, 1859. 526–532. o.

77. uo.

78. Komárik Dénes véleménye szerint esetleg Feszli tervezte.

79. Vasárnapi Újság, 1870. 586. o. Kép: 589. o. Tervezte: Friedrich Schmidt, módosította: Franz Schulz.

80. Gerenday-hagyaték. Rendezetlen tervecsomag.

81. Gerenday-hagyaték. Rendezetlen tervecsomag.

82. Meg kell jegyeznünk, hogy mind a három említett sírkápolna rendkívül rossz állapotban van, pedig megérdemelnék a restaurálást.

83. A Kerepesi úti temető. L. a 28. jegyzetet.

84. Vasárnapi Újság 1859. 527. o.

85. Vasárnapi Újság 1864. 336. o.

86. uo. 417. o.

87. Vasárnapi Újság, 1869. 204. o.

88. Vasárnapi Újság, 1870. 352–353. o. Képpel.

89. Vasárnapi Újság, 1877. 337–338. o. Képpel.

90. Lásd erről bővebben: Ádámfy József: A világ Kossuth-szobrai. Népművelési Propaganda Iroda, é.n. (1980.)

91. Kossuth Ferenc levele a Gerenday céghez. 1897. február 12.

„Amióta hazámba visszatértem, az országnak különböző részein több oly ünnepélyben volt alkalmam részt venni, mely boldogult Atyám emlékének volt szentelve. Örömmel tapasztaltam, hogy azok az emlékszobrok a melyeket ezen alkalmakkor lelepleztek, s amelyek az önök műtermében készültek, a hazafias kegyeletnek megfeleltek.”

BFL Gerenday-hagyaték. Családi levelek.

92. 1897-ben egy kis füzet készült, amelyet mindazoknak elküldtek, akik a Kossuth-szobrok iránt érdeklődtek. Két fénykép illusztrálta a két mintát.

„Két ábrát van szerencsénk bemutatni, az egyik Kossuth Lajost élete delelőjén ábrázolja, mikor mint a 48-as idők lángelkű vezére küzdött a nemzet jogaiért és hazánk függetlenségéért, a másik öreg korából ábrázolja nagy hazánk fiát.”

BFL Gerenday-hagyaték. Rendezetlen tervecsomag.

93. Kiss György: Kossuth ideálportréja az 1848-as forradalom idejéből, 1892. MNG, ltsz: 52886. Gipsz, 77 cm. Képtét közli: Ádámfy ... 84. o.

94. Ádámfy József könyve szerint az öregkori mintát is Kiss György készítette. (55. o.) Ez azonban a fénykép és a Magyar Nemzeti Galériában levő öregkori portré (ltsz.: 52911, Gipsz, 32,5 cm, 1882) összevetése alapján nem azonos. Ádámfy nem nevezi meg mire alapozza ezt a feltevést.

95. Bucsky M.: Kiss György. Pécs, 1975. Idézi Nikelszky G.: A Zsolnay gyár művészete, 1959. c. könyvét. 106. o.

96. BFL Gerenday-hagyaték, rendezetlen tervecsomag.
97. Jókai Mór: Sírkőalbum (Kathlálneth). Jókai Mór művei. Centenáriumi kiadás. Budapest, 1932. 93. kötet.
98. uo. 119. és 188. o.
99. Luigi Larghi: Guida de Cimiterio Monumentale di Milano. 1923. Gerenday-hagyaték. Fényképalbum az olaszországi temetőkről. L. még 68. és 72. jegyzet is.
100. Fred Licht: Tomb sculpture. In: The Romantics to Rodin. French Nineteenth Century Sculpture from North American Collections. Los Angeles, Country Museum of Art. 1980. 96–108. o.
101. BFL Gerenday-hagyaték. Fényképalbum az olaszországból rendelhető szobrokról.
102. Jókai Mór: i.m. 188. o.
103. BFL Gerenday-hagyaték. Tervkönyv, 1909.
104. BFL Gerenday-hagyaték, rendezetlen tervecsomó. Datált. A megrendelő azt kívánta, hogy az Andrásyak mantovai síremléke alapján készüljön a terv. Gerenday Béla az Andrásyak költségén utazott ki Mantovába.
105. BFL Gerenday-hagyaték. Tervkönyv, használatban 1926-tól 1932-ig.
106. Gerenday A.: Egy darab pesti múlt ... 14. o.
107. BFL Gerenday-hagyaték. Tervkönyv, 1926–1932.
108. Készültek olyan tervek is, mint pl. egy lángra emlékeztető nonfiguratív motívum, amelyet kívánságra elő lehetett állítani „abstrakt” vagy stílszerű, barokkizált változatban is.